De catharsi tragica

et

qualis ea fiat in Euripidis fabulis.

Dissertatio

quam

ad summos in Philosophia honores

ab

Universitate Ludovico-Maximilianea impetrandos

scripsit

Alfonsus Steinberger,

gymn. vet. Ratisbon. praeceptor.

Pedepontii.

Typis Josephi Mayr.

1882.

De catharsi tragica

et

qualis ea fiat in Euripidis fabulis.

Dissertatio

quam

ad summos in Philosophia honores

ab

Universitate Ludovico-Maximilianea impetrandos

scripsit

Alfonsus Steinberger,

gymn. vet. Ratisbon. praeceptor.

Pedepontii.

Typis Josephi Mayr.

1882.

Pars prior.

„Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἑκάστου[1]) *τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.“*

(Aristot. de a. p. 1449b 24 ss. ed. Imm. Bekk.)

Ingens fere numerus est eorum, qui a Lessingi temporibus hujus loci vim ac sententiam interpretari conati sunt. Quorum ex numero honoris caussa praeter ceteros nominatos velim recentiorum temporum interpretes Fr. de Raumerum,[2]) Chr. Aug. Brandisium,[3]) Eduard Muellerum,[4]) G. Weilium,[5]) Jac. Bernaysium,[6]) Leon.

---

[1]) ἑκάστῳ emendavit Tyrwhittius, conf. Susemihli ed. a. p. pag. 61, adnot. 8.

[2]) „Abhandl. der Berliner Akademie,“ 1831, hist.-philol. Kl. Seite 130 ff.“

[3]) „Aristoteles u. seine akadem. Zeitgenossen,“ zw. Hälfte, Berlin 1857 b. Steimer,“ S. 1689 ff.; „Handb. der Gesch. der griech.-röm. Philosophie,“ III., S. 163 ff.; „Geschichte der Entwickl. d. gr. Philosophie,“ I., S. 562 ff.

[4]) „Geschichte der Theorie d. Kunst b. d. Alten,“ II., S. 62 (Breslau, b. Max u. K., 1834); „N. Jahrb. f. kl. Phil.,“ Bd. 101 (1870), p. 402 ff.

[5]) „Über die Wirkung d. Tragöd. nach Aristoteles“ von Dr. Weil in Strassburg, Beil. I zu den Verhandl. deutsch. Philologen u. Schulmänner 1847, S. 131 — 141; N. Jahrb. f. kl. Philol. 1859, S. 159 ff.

[6]) „Grundzüge der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über Wirkung der Tragödie.“ Aus den Abhandl. der Histor.-phil. Gesellsch. in Breslau. I. Band. Breslau, Verlag v. Eduard Trewendt, 1857; „ein Brief an Leonhard Spengel über die tragische Katharsis bei Aristoteles.“ Rh. Mus. XIV. p. 367 ff.; „Zwei Abhandlungen über die aristotelische Theorie des Drama.“ Berlin 1880. Verlag von Wilhelm Hertz.

Spengelium,[7]) Ad. Stahrium,[8]) Fr. Ueberwegium,[9]) Franc. Susemihlium,[10]) Jos. Hub. Reinkensium,[11]) Herm. Baumgartium,[12]) P. Mannsium,[13]) Ant. Bullingerum.[14])

Cui hominum doctorum circulo si et ego accedere audeo, lectorem oro, ne me neglectis illorum virorum sententiis novae cuiusdam opinionis ingeniique acuminis nescio cuius captare gloriolam opinetur. Res enim mihi ea esse videtur, quae omnes eius caussae studiosos in unum tamquam cogat iubeatque unum quemque eorum confiteri, alterius lucubratione suum ipsius laborem si non sublatum esse, at certe levatum.

Atque inter eos, quos supra diximus, loci interpretes ceterosque fere innumerabiles, qui inde a Lessingi hominis sagacissimi temporibus tragoediae illam definitionem interpretari conati sunt, praecipue trium interpretum sententiae hodie in auctoritate sunt: Lessingi, Bernaysi, Baumgarti.[15]) Quos ad viros his temporibus

---

[7]) „Über die *καθάρσις τῶν παθημάτων*, ein Beitrag zur Poëtik des Aristoteles.“ Aus den Abhandl. der k. bayr. Akademie d. Wissensch. I. Cl. IX. Bd. I. Abteil. München 1859; „Zur tragischen Katharsis“ des Aristoteles. Antwort an Jakob Bernays. (Rhein. Mus. XIV, 367 — 377.)

[8]) „Aristoteles und die Wirkung der Tragödie.“ Berlin 1859 (Guttentag); „Aristoteles Poëtik.“ Übersetzt und erklärt von Ad. Stahr. Stuttgart 1860 (Krais und Hoffmann).

[9]) Fichte's Ztschrft. f. Philos. N. F. Bd. XXXVI S. 260 ff.; „Aristoteles über die Dichtkunst.“ Ins Deutsche übersetzt, Berlin 1869 (L. Heimann).

[10]) „Aristoteles über die Dichtkunst.“ Griech. u. deutsch u. mit sacherkl. Anmerk., Greifswald 1865 (Wilh. Engelmann).

[11]) „Aristoteles über Kunst, besonders über Tragödie.“ Wien 1870 (Wilh. Braumüller).

[12]) Annal. philol., vol. 111, p. 105 ss.; „Pathos und Pathema im aristotel. Sprachgebrauch,“ Königsberg 1873, p. 56 ss.; „Aristoteles, Lessing und Göthe,“ Leipzig 1877.

[13]) Annal. philol., vol. 116, p. 146 ss.; Progr. des königl. Gymnasiums zu Emmerich, 1877.

[14]) „Der endlich gefundene Katharsisschlüssel,“ München b. Th. Ackermann, 1878; „Denkzettel“ etc., ibid. 1880; „*Τοιοῦτος*-Studien“ Blätt. f. d. bayr. Gymnasial-Schulwesen, Bd. 17 (1881), p. 108 ff.

[15]) Conf. P. Mansi „Die trag. Katharsis,“ Progr. etc. p. 2: „Es entwickelten sich (in Folge dessen) drei wesentlich verschiedene Theorien, eine ethische, eine medizinische und eine ästhetische, als deren Repräsentanten

P. Mannsius accesserunt et A. Bullingerus novam quandam interpretandi viam struendam sibi esse censentes.

Ac primum Lessingius[16]) metus et misericordiae naturam cum ex philosophi ipsius scriptis rhetoricis definiret, relationem quandam mutuam hisce animi motibus inesse putavit, ita quidem, ut nimius misericordiae gradus metu, metus autem affectus nimis excitatus misericordiae motu componeretur et in aptos naturaeque convenientes redigeretur fines. Lessingius ergo tragoediae vim imputavit quae apta esset ad mores spectatorum emendandos ac conformandos, qua quidem opinione praecipue Goethium vehementer exacerbatum esse literisque ad Zelterium missis[17]) eiusmodi artis tragicae munus prorsus reiecisse constat.

Bernaysius contra centum fere annis post novam Lessingioque tragoediam morum correctricem esse censenti plane oppositam protulit sententiam, qua tragoediae vis eo contineatur, ut affectus illos metus et misericordiae excitet in spectantium animis excitatosque deinde componendo paulatim ac placando in pristinum reducat statum, qua quidem ipsa re paretur voluptas illa tragica, simul cum purgatione quadam, sicuti simili modo fiat (secundum Aristotelem[18])) per musicam artem in hominibus carmina sacra canentibus.[19])

Lessing, Jak. Bernays und Hermann Baumgart gelten können.“ Conf. etiam, quae scripsit Joann. Nicklas in „Blätt. f. d. bair. Gymnasial-Schulwesen,“ vol. XV (1879), p. 231.

[16]) „Hamburger Dramaturgie,“ vol. VIII, p. 145 ss. (cap. 78).

[17]) „Briefwechsel mit Zelter,“ V p. 330: „ . . . Wir kämpfen für die Vollkommenheit eines Kunstwerks in und an sich selbst; jene (sc. Lessingius et cum eo Raumerus, v. l. c. adnot. 2 p. 137) denken an dessen Wirkung nach Aussen, um welche sich der wahre Künstler gar nichts bekümmert, so wenig wie die Natur, wenn sie einen Löwen oder einen Kolibri hervorbringt.“ etc. conf. Bernaysi verba, l. c. p. 137 et 187.

[18]) Pol. VIII, 7 (1342a 8 ss.).

[19]) „Grundzüge“ etc. p. 176: „Wie kathartische Mittel dem Körper dadurch Gesundheit schaffen, dass sie den krankhaften Stoff zur Äusserung hervordrängen, so wirken die rauschenden Olymposweisen sollizitierend auf das ekstatische Element, welches wider die Fessel des Bewusstseins anschäumt, ohne sie aus eigner Kraft sprengen zu können; in unablässigem Wühlen würde es die Grundvesten des Gemütes untergraben, fände es nicht einen Bei-

Baumgartius „τοιοῦτος“ vertit voce „entsprechend“ et vocabulum „πάθημα“ „unvollkommene Erscheinung einer Empfindung“[20]) itaque tragoediae vim qualem Aristoteles ei tribuit eam intellegit, quae affectus incompositos neque justum modum tenentes componere et in suam convertere ac reducere possit condicionem.

P. Mannsius eodem fere tempore quo Baumgartius verba „περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν“ ita vertere et interpretari conatur, ut vocem „παθημάτων“ Genetivum subiectivum, non, sicuti ceteri — praeter G. Weilium[21]) — facere consuerunt, obiectivum esse censeat. Affectus igitur metus ac misericordiae ipsos purgare, non purgari ille opinatur et purgare quidem spectantium animos ab superbia.[22])

Ant. Bullingerus ex Aristotelis et aliorum scriptorum Graecorum libris ostendere sibi videtur, pronomen „τοιούτων“ verti posse et verti oportere hoc loco „diesbezüglich;“ „non ergo metus,“ inquit, „ac misericordiae affectus purgantur, immo vero his affectibus actores ipsi (non spectatores) purgantur suis, quas in tragoedia fingunt, concitationibus.“[23])

Et Lessingi et Bernaysi interpretationes a permultis refutabantur. Neque enim unquam fieri posse alii dicebant, ut artis tragicae imitatione mores corrigantur et in meliorem quendam statum redigantur;[24]) alii contra affectuum excitationem ac deinde relaxationem et liberationem ut nimis corporum naturae et condicioni medicorumve artibus similem sive potius comparem respuebant.[25])

---

stand an der Gewalt des Gesanges, von dessen Zuge hingerissen es nun hervorrast, sich der Lust hingibt, aller Fugen und Bande des Selbst ledig zu sein, um dann jedoch, nachdem diese Lust gebüsst worden, wieder in die Ruhe und Fassung des geregelten Gemütszustandes sich einzuordnen.“

[20]) Annal. philol. vol. 111. p. 105 ss.

[21]) vid. adnot. 5) pag. 3.

[22]) Ad solemn. annivers. Gymn. Emmerichensis, p. 6.

[23]) „Bayer. Gymnasial-Blätter,“ vol. XVII, p. 108.

[24]) Vid. adnot. 17) p. 5.

[25]) Conf. J. Bernaysi „Grundzüge“ etc. p. 143: „Möge Niemand (?) in voreiliger Zimpferlichkeit die Nase rümpfen über vermeintliches Herabziehen der Ästhetik in das medizinische Gebiet.“ etc.

Quae quum ita essent, res ipsa tulit, ut qui post ad poëticam accedebant interpretes atque illorum sententias non probabant, novam quandam interpretandi viam sibi struendam esse censerent, quo factum est, ut posthac non tam philosophi universa sententia eiudicaretur totiusque loci cum ceteris et huius libelli et aliorum Stagiritae scriptorum locis comparatio fieret, sed singulorum vocabulorum significationes inquirerentur.

Baumgartius quidem vertit Aristotelis tragoediae definitionem in hunc modum:[26])

„Die Nachahmung einer Handlung, ... welche durch Mitleid und Furcht an den unvollkommenen Erscheinungen dieser Empfindungen die Läuterung vollzieht."

Dissertationem illam a. 1873 Regimontani editam scripsit Baumgartius contra Herm. Bonitzium, virum inter paucos Aristotelis studiosum, qui inter vocabula „πάϑος" et „πάϑημα" non esse certam significationis differentiam statuerat idque innumerabilibus locis ex philosophi libris excerptis probare conatus erat.[27])

Ut recte ea in re viderit Baumgartius, Aristotelem utentem vocabulo „πάϑος" status alicuius mutationem significare voluisse in universum, vocem vero „πάϑημα" usurpantem id dixisse, quod

---

Ad Stahri l. c. (adnot. 8) p. 16 ss. „Jedes Haar auf dem Haupte eines Aristoteles und jedes alten hellenischen Philosophen und Ästhetikers würde sich dagegen (contra Bernaysi sententiam) sträuben . . . . Die Direktoren und Poeten der Pariser Boulevard-Theater jenes Schlages, welche mit ihren Scheuel- und Greuelstücken so vortrefflich auf die Roheit des Publikums zu spekulieren verstehen, würden sie mit beiden Händen acceptieren." etc.

Leon. Spengeli l. c. (adn. 7) p. 45: „Bernays hat, weit entfernt uns die Grundzüge seiner verlorenen Abhandlung über die Wirkung der Tragödie zu liefern, meiner Überzeugung nach dieselben wesentlich verwischt." etc.

Herm. Baumgarti: „Aristoteles, Lessing und Göthe," p. 73: „Wie höchst widersinnig und wie höchst widerwärtig erscheint nun die Bernays'sche Solizitatious-Hypothese mit allen Modifikationen, welche seine Anhänger daran vorgenommen."

26) Annal. philol. vol. III (1875), p. 105.

27) „Stud. Aristotelica," V, p. 50 ss. „Das Wort „παϑήματα" ist allerdings das ungleich seltenere, . . . aber mit dem Worte „πάϑη" derart innerhalb desselben Gedankenganges, ja desselben Satzes zur Bezeichnung derselben Sache verbunden, dass es unzulässig ist, einen begrifflichen Unterschied ziehen zu wollen." etc.

ex illa rerum singularum mutatione in singulis efficeretur,[28] tamen ego Baumgarti loci illius versionem probare nequeo. Non ea quidem re quam affert P. Mannsius,[29] sed verbis quae sunt in ipsa philosophi arte poëtica:[30] „ἔστι δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα ὑπὸ τοῦ λόγου δεῖ παρασκευασθῆναι. μέρη δὲ τούτων τὸ δὲ ἀποδεικνύναι καὶ τὸ λύειν καὶ τὸ πάθη παρασκευάζειν, οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα" . . .

Si enim Aristoteles hoc loco verbis „τὸ πάθη παρασκευάζειν, οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα" non idem dicere voluisset, quod in definitione officium esse tragoediae jusserat, certe philosophus ille, quo nemo unquam fuit verborum diligentior ac cautior artifex, aut in definitione aliter dixisset ac „δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν," aut hic non posuisset „ὅσα τοιαῦτα." Quis enim non videt, verbis „τῶν τοιούτων" in cap. a. p. VI. et verbis „ὅσα τοιαῦτα" in cap. XIX. eandem inesse sententiam, „talia," „quae eiusmodi sunt," quae ad illa pertinent, quibus nomen „πάθη" adtribuitur? Neque pronomen τοιοῦτος idem quod οὗτος significare potest. Cum Gerhardo Zillgenzio[31] ego quoque et contra J. Bernaysium[32] et contra H. Baumgartium dico: pronomen „ὁ τοιοῦτος" tum adhibetur, cum duabus compluribusve generis alicuius partibus nominatis ceterae quoque ad idem genus pertinentes partes non quidem singulae, sed in universum nominatur. Exempli gratia affero locum, quem inveni in philosophi Rhetoricis:[33] „διαβολὴ γὰρ καὶ ἔλεος καὶ ὀργὴ καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη τῆς ψυχῆς οὐ περὶ τοῦ πράγματός ἐστιν ἀλλὰ πρὸς τὸν δικαστήν." „Nam criminatio," inquit, „et misericordia et ira et ejusmodi perturbationes animi non rem attinent, sed judicem."[34]

---

28) „Pathos und Pathema," p. 7 ss.

29) Sol. ad anniv. Gymn. Emmerich. p. 3.

30) a. p. 19 (1456a 36).

31) „Aristoteles und das deutsche Drama" von Dr. Gerhard Zillgenz. Eine gekrönte Preisschrift. Würzburg 1865. (A. Stuber.) p. 93.

32) l. c. pag. 151 ss.

33) I, 1 (1354a 16).

34) Secundum versionem J. Th. Buhlemi, tom. IV, p. 29.

Non est intellectu, opinor, difficile, Aristotelem hoc loco vocabulo „τὰ τοιαῦτα“ utentem ad ceteros ita spectare affectus, ut nominatim eos afferre supersedeat.

Cur autem Aristoteles in definienda tragoediae vi ac natura non usus est voce „τούτων,“ cur non scripsit „τούτων τῶν παθημάτων,“ si ad duos tantum illos metus ac misericordiae affectus omnibus ceteris confinibus exceptis referendam censuit catharsin tragicam?

Quia Stagirites cum in definitione sua tragoediae summum eius artis officium ut imitatione affectus pararet iudicasset praeter affectus, quos in primis ciet imitatione poëta tragicus, nempe metum et commiserationem, ceteros illis aut affines aut imperio eorum ut ita dicam subiectos enumerare supersedit: certe afferre potuisset quoscunque affert in Ethicis suis libris quos scripsit ad filium:[35] „ὀργὴν, φόβον, θράσος, φθόνον, χαρὰν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη.“

Baumgartius ipse scribit:[36] „Es ist also klar, dass demgemäss der Empfindung, oder, wie Aristoteles sagt, dem Pathos des Mitleids nach beiden Richtungen hin, nach der Seite des Zuviel und des Zuwenig, Gruppen von Empfindungen zur Seite stehen, welche entweder ganz andere Namen tragen oder gar nicht bekannt sind.“

Eam ipsam affectuum consociationem, quam Baumgartius nomine significat „Gruppen,“ Aristotelem cogitasse, cum scriberet „τῶν τοιούτων,“ mihi quidem aeque planum esse videtur atque Lessingio, viro illi, qui, ut verbis utar vatis Venusini, „non omnis est mortuus.“[37]

Sin autem Baumgartius contra Lessingium non ex philosophi libris rhetoricis, sed ex eius ethicis naturam affectuum metus ac misericordiae, qualem quidem eam Aristoteles in definienda tragoediae natura intellexerit, ostendere posse sibi videtur, aeque facit, opinor, ac si quis, ut dicit Aristoteles,[38] qua usurus est regula, eandem reddat perversam.

---

35) Ethic. ad Nicom. II, 4 (1105 b 21).

36) „Aristot., Less. u. Göthe,“ p. 6.

37) „Dramaturg. Hamburgens.“ tom. VIII, p. 140 (cap. 78).

38) Rhet. I, 1 (1354 a 24): „οὐ γὰρ δεῖ τὸν δικαστήν διαστρέ-

Ars enim tragica arctissime est coniuncta cum arte rhetorica Euripidesque, quem dicit Aristoteles maxime tragicum,[39]) non tam fuit philosophus moralis, qui studeret in auditorum animis affectuum varios modos regere tamquam et in rectos quos sapientiae doctores praescripserunt fines redigere, sed rhetor fuit, qui omnibus ingenii sui viribus id ageret, ut audientium animos ad tempus flecteret, affectus cieret, profundere lacrimas cogeret.

Aristoteles ipse veteres poëtas personas tragicas politice finxisse loquentes dicit, suae vero aetatis rhetorice.[40]) Quid porro legimus cap. XIX.? „Ac de aliis quidem (fabula sc. moribusque) iam dictum est. Superest, ut de elocutione sive sententia dicamus. Quae igitur ad sententiam pertinent, in libris de rhetorica posita sunto: hoc enim illius magis est proprium doctrinae. Sunt autem ad sententiam pertinentia ea, quae per orationem comparari opus est. Eorum vero partes sunt demonstrare et obiectiones solvere et affectus excitare, veluti misericordiam, metum, iram et id genus alia; atque etiam augere res vel minuere.“[41])

Bis igitur Stagirites in arte sua poëtica mentionem facit rhethoricae: priore loco artis ait rhetoricae hodie studere poëtas tragicos, altero vero loco lectorem sive potius poëtam tragicum ad ipsa rhetorica iubet accedere, qua discat, quo modo excitare possit affectus. Toto autem rhetorices libro secundo philosophus nil aliud disserit nisi quem ad modum rhetor aliquis maxime ciere possit affectus irae et metus et misericordiae.

φειν εἰς ὀργὴν προάγοντας ἢ φθόνον ἢ ἔλεον· ὅμοιον γὰρ κἂν εἴ τις, ᾧ μέλλει χρῆσθαι κανόνι, τοῦτον ποιήσειε στρεβλόν.“

39) a. p. 1453 a 29.

40) a. p. 1450 b 7 „*οἱ μὲν γὰρ ἀρχαῖοι πολιτικῶς ἐποίουν λέγοντας, οἱ δὲ νῦν ῥητορικῶς.*“

41) a. p. 1456 a 33 „*τὰ μὲν οὖν περὶ τὴν διάνοιαν ἐν τοῖς περὶ ῥητορικῆς κείσθω· τοῦτο γὰρ ἴδιον μᾶλλον ἐκείνης τῆς μεθόδου. ἔστι δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα ὑπὸ τοῦ λόγου δεῖ παρασκευασθῆναι, μέρη δὲ τούτων τό τε ἀποδεικνύναι καὶ τὸ λύειν καὶ τὸ πάθη παρασκευάζειν, οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ἔτι μέγεθος καὶ μικρότητα.*“

Quare Baumgartium non recte puto obicere Lessingio — nec non Doeringio [42]) — eum metus per tragoediam excitandi naturam, qualem quidem eam Aristoteles intellexerit, falso ex philosophi rhetoricis demonstrasse, demonstrare debuisse e libris ad Nicomachum filium scriptis. [43])

Alia ac ceteri plerique ratione locum interpretari conatus est, ut iam supra diximus, P. Mannsius. [44])

Is enim affectus misericordiae et metus non purgari, sed iis ipsis effici affectuum purgationem affirmat et purgari quidem animum spectatoris affectibus superbiae et nimio sui ipsius amore ac studio.

Tale quid si Aristoteles tagoediae munus intellexisset neque aliter si id dixisset ac dixit in definitione sua „*δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν*,“ philosophum pessime omnium qui unquam rei alicuius definierunt naturam, definiisse ego libere dico.

Aristoteles enim si alios aliis purgari affectus significare voluisset, cur non multo brevius „*δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου καθαίρουσα ὕβριν*“ dixisset, cur dixit „*περαίνουσα κάθαρσιν*,“ *εἰς πέρας ἄγουσα*, cur porro dixit „*τῶν τοιούτων*?“

Quamquam Mannsium recte sentire puto cum dixit: [45]) „quo loco quaeque verba singula ponenda sint dubitari potest.“ At si quis legerit haec quae infra sequentur philosophi verba, fore confido, ut nostro iure de tali definitionis illius interpretatione dubitare possimus. Scribit autem Aristoteles haec: [46]) „*οὐ γὰρ πᾶσαν δεῖ ζητεῖν ἡδονὴν ἀπὸ τραγῳδίας, ἀλλὰ τὴν οἰκείαν. ἐπεὶ δὲ τὴν ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως δεῖ ἡδονὴν παρασκευάζειν τὸν ποιητὴν*“ *κτλ.*

In Politicis vero: [47]) „*ὃ γὰρ περὶ ἐνίας συμβαίνει πάθος ψυχὰς ἰσχυρῶς, τοῦτο ἐν πάσαις ὑπάρχει, τῷ δὲ ἧττον δια-*

---

42) „Philologus,“ vol. XXI, p. 496 ss.
43) „Aristot., Lessing u. Göthe,“ pag. 31.
44) l. c. (vid. adnot. 13, p. 4).
45) Sol. ad annivers. etc. pag. 4.
46) a. p. 1453 b 20.
47) Polit. VIII, 7 (1342 a 4 ss.).

φέρει καὶ τῷ μᾶλλον, οἷον ἔλεος καὶ φόβος ἔτι δ' ἐνθουσιασμός. καὶ γὰρ ὑπὸ ταύτης τῆς κινήσεως κατακώχιμοί τινές εἰσιν. ἐκ δὲ τῶν ἱερῶν μελῶν ὁρῶμεν τούτους, ὅταν χρήσωνται τοῖς ἐξοργιάζουσι τὴν ψυχὴν μέλεσι, καθισταμένους ὥσπερ ἰατρείας τυχόντας καὶ καθάρσεως. ταὐτὸ δὴ τοῦτο ἀναγκαῖον πάσχειν καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς φοβητικοὺς καὶ τοὺς ὅλως παθητικοὺς, τοὺς δ' ἄλλους καθ' ὅσον ἐπιβάλλει τῶν τοιούτων ἑκάστῳ καὶ πᾶσι γίγνεσθαί τινα κάθαρσιν καὶ κουφίζεσθαι μεθ' ἡδονῆς." Ac paulo supra: „τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον."

Totum locum adposui, ut lector ipse diiudicare possit, num Mannsi opinio „affectibus metus et commiserationis alios affectus, praeter ceteros superbiam purgari eaque purgatione gaudium illud tragoediae proprium[48]) effici," sustineri ac defendi possit.

Equidem persuasum habeo, Aristotelem, si unquam putasset, alios aliis purgari posse affectus, velut in tragoedia superbiam purgari metu et commiseratione, mirae eius sententiae certe eo loco mentionem facturum fuisse, ubi diserte loquitur de affectuum purgatione.[49]) Sed facit mentionem nullam, non modo in politicis, sed ne in poëtica quidem; affectus is ipse, quem Mannsius tragica imitatione purgatum vult, nusquam a philosopho commemoratur, vocabulum „ὕβρις" in arte poëtica non inveni. Quis autem credat, in definitione aliqua ne mentionem quidem fieri posse eius rei, quam ad rem tota ut recta ac perfecta sit definitio spectare debeat? Etenim „τὸ τέλος," inquit Aristoteles, „μέγιστον ἁπάντων."[50])

Quem ad modum autem Mannsius voluptatem illam tragicam fieri posse opinetur, ne hoc quidem dispicio. An superbiae purgatione? At quonam affectu eam purgatam vult? Metus affectu. Qua in re nescio, quo pacto metus dum in animo spectatoris versatur, voluptatem queat parare. Metum autem ipsum discedere ex animo vetat Mannsius, quippe qui, si ipse discederet, non posset exturbare superbiam.

---

48) a. p. 1453 b 10: „οὐ γὰρ πᾶσαν δεῖ ζητεῖν ἡδονὴν ἀπὸ τραγῳδίας, ἀλλὰ τὴν οἰκείαν."

49) Polit. VIII, 7 (1341 b 38 ss.)

50) a. p. 1450 a 23.

Possum alios contra Mannsi sententiam afferre locos, in primis excerpta illa Crameri ex codice saec. X.,[51]) „quae eapropter notabiliora sunt, quod scriptor pleniorem tractatum de poëtica quam qui ad nos pervenit habuisse videtur.“ Dicit autem scriptor ille: „ἡ τραγῳδία ὑφαιρεῖ τὰ φοβερὰ παθήματα δι' οἴκτου.“

Paulo infra: „συμμετρία τοῦ φόβου θέλει εἶναι ἐν ταῖς τραγῳδίαις καὶ τοῦ γελοίου ἐν ταῖς κωμῳδίαις.“

Hi loci, quibus nulla prorsus mentio fit eiusmodi tragoediae muneris, quale quidem Mannsius illi imputat, quibus lucidissime pronuntiatur, metus affectus subtrahi quodam modo altero affectu, commiseratione, mihi praeter ceteros maxime probare videntur, Aristotelem verbis „δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν“ nihil aliud significare voluisse nisi purgationem affectuum metus ac commiserationis ipsorum, artis tragicae proprium habuisse affectus excitare excitatosque purgare, non eos ipsos purgantes reddere aut ipsis contrarios affectus aut certe dispares, si omnino „ὕβρις“ in spectatorum animis insidens sive potius latens nomine „πάθος“ appellari potest.

Venio ad tertium recentiorum interpretem, A. Bullingerum, qui quidem catharsin tragicam eam intellegit, quae affectus non spectantium, sed personarum in scaena agentium purget.[52])

Aristoteles ubi de fabularum compositione disserit deque agentium personarum moribus fingendis atque exprimendis, semper id agere iubet poëtam, ut in spectantium animis excitet metum ac commiserationem. Quid? si unquam philosophus fieri posse putasset, ut agentium in scaena personarum, non spectatorum animi metu ac commiseratione purgarentur, id ne uno quidem verbo, non in definitione ipsa, non tota denique in arte poëtica eum commemoraturum fuisse putemus?

Pronomen vero „τοιοῦτος“ vertendum esse „diesbezüglich“ ego, quamvis sexcentos locos ad talem versionem probandam afferat Bullingerus, adprobare prorsus nequeo. Omnes enim quos affert locos quibusque vocabulum „τοιοῦτος“ significat aut significare

---

51) Videsis Joh. Vahleni, viri de emendanda philosophi arte poëtica optime meriti, „Aristotel. de a. p. lib.,“ Berolini 1874 (ap. Franc. Vahlenum), p. 77.

52) Vid. adnot. 23) pag. 6.

videtur id, quod nos dicimus „diesbezüglich,“ ob eam rem nihil valent ad definitionem tragoediae ita explanandam, quod omnibus illis locis „*τοιοῦτος*“ adhibetur de aliqua re, quae antea aut in eodem verborum contextu aut certe in eodem capite commemoratur.

Ex multis illis quos affert Bullingerus locis unum — ne longius egrediamur — diligentius inspiciamus. Quem unum locum si falso ad artis poëticae i. e. definitionis tragicae verba relatum ostenderimus, etiam reliquos locos ex Herodoto et Demosthene allatos nihil valere ad rem demonstrandam facile intellegemus.

„Apud Isocratem,“ [53]) inquit Bullingerus, [54]) „unum certe reperi locum, quo talem loquendi usum apud Graecos fuisse ostendi possit. Hoc enim loco orator Lacedaemonios „„ab eiusmodi sententia““ depellere studet i. e. ab tali sententia, quae agendi illorum respondeat rationi, in capite superiore expositae.“ Quid? „in capite superiore expositae?“ Atqui hoc ipsum id quod nos contendimus rectum esse affirmat. Nos autem dicimus, pronomen „*τοιοῦτος*“ adhiberi [55]) semper relatum ad rem aliquam, quae paulo ante est commemorata, quam quidem sententiam Bullingerus ipse iis Isocratis verbis, quae supra attulimus, rectam esse pronuntiat.

Hoc vero artis poëticae loco ubi antea ab Aristotele de affectibus, quibus capiantur actores, dicitur, ubi in una ex antecedentibus libelli paragrapho mentio fit vocabuli „*παθημάτων*“ relati ad personarum agentium animos?

---

[53]) Isocr. Paneg. cap. 36 (*λς′*): „*Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ με δυσκόλως ἔχειν, ὅτι τραχύτερον τούτων ἐμνήσθην, προειπὼν, ὡς περὶ διαλλαγῶν ποιήσομαι τοὺς λόγους. οὐ γὰρ ἵνα πρὸς τοὺς ἄλλους διαβάλω τὴν πόλιν τὴν Λακεδαιμονίων οὕτως εἴρηκα περὶ αὐτῶν, ἀλλ’ ἵν’ αὐτοὺς ἐκείνους παύσω, καθ’ ὅσον ὁ λόγος δύναται, τοιαύτην ἔχοντας τὴν γνώμην.*“

[54]) „*Τοιοῦτος*“-Studien, l. c. p. 110: „In des Isokrates Panegyrikus fand ich wenigstens eine für den fraglichen Sprachgebrauch zeugende Stelle, cap. 36 post init. Hier will der Redner die Lazedämonier von solcher Gesinnung abbringen (*παύειν τοιαύτην γνώμην ἔχοντας*) d. h. von einer Gesinnung, die der Handlungsweise, den Thaten entspricht, die im vorhergehenden Kapitel geschildert sind.“

[55]) Conf. adnot. 31) pag. 18.

Aliis etiam ex caussis redarguere possumus Bullingeri opinionem [56]) Sed ea quae diximus iam credo sufficiunt et „hic plura persequi, magnitudo voluminis prohibet."

Iam autem tempus est me quid ipse de ea re sentiam proferre. Ac primum quidem verto ego cum Lessingio omnibusque qui eum sequuntur Stagiritae illa verba „*δι᾽ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν*:" „(sondern indem sie) mittelst (der Erweckung) von Mitleid und Furcht die mit derartigen Empfindungen verbundene (erleichternde) Reinigung zu Stande bringt."

Primum igitur quaeramus, quo modo ii affectus — secundum Aristotelem — excitandi sint, deinde qua ratione purgentur, tum qua ex caussa exsistat voluptas illa tragica. [57])

„*Ἀνάγκη ἄρα τὸν καλῶς ἔχοντα μῦθον ἁπλοῦν εἶναι μᾶλλον ἢ διπλοῦν, ὥσπερ τινές φασιν, καὶ μεταβάλλειν οὐκ εἰς εὐτυχίαν ἐκ δυστυχίας, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν, μὴ διὰ μοχθηρίαν ἀλλὰ δι᾽ ἁμαρτίαν μεγάλην, ἢ οἵου εἴρηται, ἢ βελτίονος μᾶλλον ἢ χείρονος.*" [58])

Non, inquit philosophus, felicem exitum debet habere fabula bene composita, sed infelicem, non hominem ingenii sui nequitia insignem, sed fortunae fraude magis quam animi vitio calamitate affectum in scaenam prodire oportet.

Tragoediae enim officium est, metum movere et commiserationem. Quid autem magis valet ad metus affectum ciendum quam videre eum virum quem finxerit nobis poëta magis admiratione nostra quam odio dignum subito intereuntem et id quidem non tam ingenii morumque quodam vitio, sed fati deos hominesque subigentis dira necessitate?

Hominem autem cuius calamitatis nos misereat, eum esse oportet, quem si non adamare et admirari, at certe magni facere et cui bene cupere possimus. Ea ex caussa Aristoteles Euripidem

---

[56]) Vid. Johann. Nicklasium in „Blätter f. d. bair. Gymnasial-W.," vol. XV, pag. 233.

[57]) Vid. adnot. 48) pag. 12.

[58]) a. p. 13. (1453 a 12 ss.)

appellat eum poëtam, qui maxime praeter ceteros[59]) tragice sciat componere, quippe qui plerisque suis fabulis infelicem fingat exitum.[60])

Excitantur ergo per tragoediam metus et misericordiae affectus — hominem enim utpote nostri similem spectantes intereuntem et misericordia et metu (similis nobis imminentis cladis) afficiamur necesse est — quoque melior erit fabulae compositio, quo melius poëta sciet in scaenam producere hominem, cuius moribus nos ipsos aut similes esse sentiamus aut similes fieri cupiamus, eo maiorem metum eius condicionis et praesentis et futurae, eo maiorem commiserationem eius interitus atque cladis incutere nobis spectantibus valebit.

Nil novi me adhuc adtulisse ad catharsis illius qualem Aristoteles intellexerit naturam enucleandam probe sum mihi conscius. Sed cum recentiorum temporum, uti supra diximus, interpretes alii alios affectus aut excitari aut purgari poëtae tragici arte dixerint, equidem non inutile fore ducebam ex philosophi ipsa arte poëtica iterum atque iterum ostendere, Aristotelem cum iuberet poëtam tragicum fabulas fingere infelicem exitum habentes hominesque in iis magis bonos quam malos fato succumbentes, nihil aliud

---

59) a. p. 1453 a 29.

60) Cum et Carolus Schwabe (annal. philol., vol. 109, (1874) p. 97 ss.) et D. Christ. Guil. Jos. Cronius („De loco poëticae Aristoteleae, quo Euripides poëtarum maxime tragicus dicitur," Erlangae MDCCCLV") ita hoc loco opinantur laudari Euripidem ab Aristotele, ut non quidem Aeschylo aut Sophocli aut utrique eorum absolute praeferatur, sed certis quibusdam poëtis (C. Schwabe l. c. p. 107) aut „ad veteris sectae (poëtarum tragicorum) usum probandum atque firmandum," (Cronius l. c. p. 9) — rationes ab his viris, quos honoris caussa nomino, eius sententiae demonstrandae gratia allatas probare non possum.

„Εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ," ait Aristoteles, „ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται." Quae cum legimus, inprimis quaerendum est, quam propter causam Euripides talibus afficiatur laudibus. „Quia plerisque eius poëtae fabulis finis est luctuosus." Eam ergo rem — quid magis esse potest perspicuum? — philosophus potissimum putabat esse tragicam et quia Euripidis fabulis plerisque — quot quidem Aristoteles legerat (aliquanto autem maiorem earum numerum quam nobis restat legisse eum crediderim!) — exitus erat infelix, ideo hunc poëtam dixit esse maxime tragicum. — Nihil enim ad rem, utrum aliis in rebus Stagirites sexcenties vituperet hominem, maxime appellat tragicum — nil amplius opto.

monere voluisse nisi ut maxime iis ipsis rebus poëta cieret in spectantium animis metum ac commiserationem.

Cum Vahlenio quod ad Bernaysi pertinet definitionis tragoediae interpretationem dico,[61]) „eius sententiae auctorem, dum ars illa ratiocinandi grammatica in honore futura sit, semper parem fore obtrectatoribus.“ Neque enim unquam fiet, ut caput illud VII. libri de republica VIII., ubi philosophus de purgatione affectuum, quae fiat sacris illis carminibus, dicit,[62]) non arctissime cum tragoediae definitione eiusque affectuum catharsi coniugendum, ut non artis poëticae i. e. tragicae vis aequa aut certe simili ratione ac vis musicae artis intelligenda sit.[62]) „*Κάθαρσις τις γίγνεται,*“ inquit Aristoteles. „*καὶ κουφίζονται.*“ Quinam homines? „*Οἱ ἐλεήμονες καὶ οἱ φοβητικοὶ καὶ οἱ ὅλως παθητικοί.*“

Atqui tragoediam affectus ciere iubet Aristoteles[63]) et eos quidem, quibus spectatores, — ut philosophi ipsis verbis utar, — „*ἐλεήμονες*“ fiant et „*παθητικοί.*“ Homines autem ita affectos purgari quodam modo ait et allevari — „*κάθαρσίς τις γίγνεται καὶ κουφίζονται*“ — eodem modo quo homines inflammatione quadam incensos musicorum modis animos audientium inflammantibus.[64]) Bernaysi ergo ars illa ratiocinandi, qua invenit et probavit ex politicorum illis locis praeter ceteros intellegendum esse, quam Aristoteles intellexerit catharsin affectuum et universorum et singulorum, omnibus, qui enucleandae ei rei student, semper, ut ego quidem persuasum habeo, et adprobanda erit et imitanda.

---

[61]) Annal. philol. vol. LXXXIX. (1864) p. 520: „Diese Theorie wird jedem Widerspruch Trotz bieten, solange philologische Hermeneutik in Ehren bleibt.“

[62]) Bernaysi „Grundzüge“ etc. p. 145: „Wer nach so deutlichen Äusserungen es für möglich hielte, dass die Definition in der Poëtik unter einer wesentlich andern Beziehung von Katharsis rede, der müsste seltsame Vorstellungen von Aristoteles' Konsequenz im Gebrauch seiner Termini hegen.“

[63]) a. p. 1456 a 38 ss.

[64]) Polit. VIII, 7 (1341 b 32): „*φαμὲν δ' οὐ μιᾶς ἕνεκεν ὠφελείας τῇ μουσικῇ χρῆσθαι δεῖν, ἀλλὰ καὶ πλειόνων χάριν, καὶ γὰρ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως, τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον.*“

Quem ad modum ergo Lessingio laus adtribuenda est, quod ex Rhetoricis definierit affectuum naturam,[65]) ita Bernaysium semper eum oportet exhiberi, qui ex philosopi ipsius scriptis, non ex sui ipsius ingenii opinionibus, viam aperuerit, qua vis ac natura catharsis tragicae, qualem quidem eam Aristoteles intellexerit, dinosci possit.

Restat ut quaeramus, qua ratione ex illa affectuum excitatione et purgatio et cum ea simul voluptas quaedam exoriatur. Cum Aristoteles voce utatur quae est „κουφίζεσθαι," paulo post de voluptate dicat innoxia — „ἡδονὴ ἀβλαβής," — ego hisce verbis nil aliud dicere duco philosophum nisi liberatione et simul cum ea etiam purgatione affectuum per tragoediam excitatorum in animis spectatorum effici voluptatem et eam quidem, quae non sit noxia. Non ignoro, me in ea quoque re consentire cum Bernaysio eiusque interpretationem sequentibus. Non sum is, qui putem ea opinione maiestatem artis tragicae laedi neque sum sectae illius Plotini, quem puduit hominis formam habere.

Quid? Ingentem illam quum in rerum omnium et mortalium i. e. corporum et immortalium i. e. animorum natura vicissitudinem videamus atque mutuam inter se communionem et conspirationem, — num expavescamus rei definitonem, ubi casu quodam idem vocabulum adhibeatur, quod in corporum purgatione et sanatione cotidie audimus usurpatum? Quid? nonne cotidie corporum vitia videmus removeri ipsis iis venenis, quae in corpore ante parum valentia propter exiguitatem quandam et imbecillitatem aegrum id reddant, donec medici arte ingesta et composita simul cum vehementi partis aegrotae excitatione eam denique purgatam efficiant et in pristinam sanitatis condicionem restituant? Disserui ego cum viro artis medicae peritissimo. Is furoris morbum iam saepe sanatum esse affirmavit eo ipso medicamine, quod sanos homines in eum furoris statum perducturum erat, atropa illa belladonna. Neque mentionem facere non possum remedii illius inventi a Jennero, viro de genere hominum variolis laborantium quam optime meriti.

---

[65]) Conf. p. 9 ss.

Quid ergo nos impedit, quominus id, quod revera fieri videmus in corpore aegroto sanando, fieri quoque posse existimemus in animis, qui sunt affectibus commoti? Quid nos impedit, quominus cum Bernaysio dicamus:[66] „Catharsi illa nil aliud fit nisi excitantur et proturbantur ex animo ista ratione sanando affectus aegritudinis cuiusdam et tristitiae."

Quodsi Baumgartius[67] Bernaysi verba illa „Homo cum misericordia captus sui ipsius tamquam oblitus communi cum sorte sese coniunctum atque mundanum esse intellegit, intuens rerum aeternarum ineluctabiles leges et imperia, quibus mortales ad unum omnes devinciuntur, metu atque horrore perfunditur,"[68] — plane contraria ait esse sententiae, quam habeat ipse Bernaysius de natura tragoediae iisque verbis contineri vim quandam, qua mores spectantium emendentur, — equidem talis argumentationis rationem probare nequeo. Quidni spectatorum animos tragici poëtae arte et ingenio plus solito ac consueto modo, non quidem cotidianae miseriae, sed inauditae alicuius et novae calamitatis heroumque stragis aspectu excitatos nova quadam ratione, sublimioribus quibusdam affectibus metus ac commiserationis imbui et commoveri ducamus?

Etenim ea est, credo, omnium artium natura, ut nobis viam quasi monstrent, qua et sentiendo et agendo in dies meliores et rationis honesti ac pulchri diiudicandi peritiores fieri possimus.

Recte quidem Goethius cum dicit:[69] „Aristotelem pulcherrima atque perfectissima in manibus habentem cogitasse effectum, quem haberet tragoedia in audientium animis? O quantum ludibrium! At nos quidem artis aliquod opus per se ac propter se ipsum

---

66) „Grundzüge" etc. p. 141: „Die ganze Katharsis beruht lediglich in dem Aufregen, dem Hervortreiben der in dem Gemüte dessen, dem damit eine Erleichterung zu Teil werden soll, vorhandenen, beklemmenden Elemente."

67) „Aristot., Less. u. Göthe," l. c. p. 57 ss.

68) „Grundzüge" etc. p. 182: „Nachdem im Mitleid das eigene Selbst zum Selbst der ganzen Menschheit erweitert worden, stellt es sich den furchtbar erhabenen Gesetzen des Alls und ihrer die Menschheit umfassenden unbegreiflichen Macht von Angesicht zu Angesicht gegenüber und lässt sich von der Furcht durchdringen."

69) Vid. liter. ad Zelterum missas, V, p. 330 ss.

perficere studemus; isti vero, qui possint spectantium animos movere, id quod natura cum leonem procreat aut trochilum non magis curat quam homo qui arti ingenioque suo vere est deditus."

Recte id quidem; sed, — ut non respiciat poëta in opere aliquo condendo effectum alium ac quem omnis artificiosa rerum imitatio in se ipsa habeat positum, num sequitur, ut alius praeter eum effectus omnino nullus esse possit? Natura si leonem robore et formositate insignem protulerit, trochilum si coloribus nitidissimis distinctum in lucem ediderit, astra si in coelo tempore nocturno alia alio lumine suavissimo lucere iusserit, — num ex eo, quod talia per se ipsa sint creata, quod per se et propter se ipsa in mundo versentur, effici nos credere fas est, ut talia nihil momenti habeant ad animos hominum ratione praeditorum gaudio et admiratione et religione quadam imbuendos?

Atqui poëta aliquis si produxerit nobis in scaenam eos homines, quales quidem Aristoteles iubet produci,[70]) quorum nos miseriarum miserere, quorum interitum utpote fato paratum metuere nos oporteat, num quis spectantium animos solito maiore ac sublimiore ratione commoveri atque vel invitos cogitando ad altiora tendere vetabit?

Aristoteles ergo si dicit:[71]) „*Δεῖ δὲ μὴ τὰ Παύσωνος θεωρεῖν τοὺς νέους, ἀλλὰ τὰ Πολυγνώτου κἂν εἴ τις ἄλλος τῶν γραφέων ἢ τῶν ἀγαλματοποιῶν ἐστιν ἠθικός . . .*" paulo autem supra:[72]) „*δεῖ δῆλον ὅτι μανθάνειν καὶ συνεθίζεσθαι μηδὲν οὕτως ὡς τὸ κρίνειν ὀρθῶς καὶ τὸ χαίρειν τοῖς ἐπιεικέσιν ἤθεσι καὶ ταῖς καλαῖς πράξεσιν,*" — non suis quidem verbis arti tragicae vim quandam ad mores emendandos pertinentem adtribuit, sed philosophum de ea re interrogatum cum Lessingio ingenii sui acerrimo interprete talem quandam vim tragoediae concessurum fuisse mihi quidem verisimillimum est.[73])

Cum Bernaysio voluptatem illam tragicam nulla alia putem contineri re nisi relaxatione et remissione affectuum arte poëtae

---

70) a. p. 13 (1452 b 30 ss.).

71) Polit. VIII, 5 (1340 a 36 ss.).

72) ibid. (1340 a 16).

73) Conf. Fr. Susemihli „Aristotel. über die Dichtkunst" etc. p. 40.

tragici excitatorum; quae quidem remissio eo fiet iucundior animisque spectantium acceptior, quo magis scierit poëta tragicus **ipsa fabulae compositione, peripetia sive rerum implicatione ac solutione, personis dignis commiseratione nostra producendis, exitu denique ita comparato, ut homines quamvis succumbentes non admirari non possimus, spectatorum animos ad eiusmodi affectus concipiendos aptos reddere atque idoneos.**

Recte quidem Schellingius: [74]) „**Sua sponte aliquem poenas subire sceleris sese invito commissi itaque simul cum libertate sua amissa ea se dignum praebere et interire integro cum voluntatis suae arbitrio, — ea cogitatione nil est sublimius, ea victoria nil est praeclarius!**“

Ea enim ipsa re vim artis tragicae voluptatemque illam — ut Stagiritae verbo utar — domesticam contineri puto, ut affectus illos arte ingenioque excitatos arte ingenioque item sciat componere compositosque quodam modo purgare. Non enim cum videmus hominem in via publica vulnere subito ingesto corruentem, cum videmus vel morientem, quamvis commiserationis metusque affectibus correpti voluptate quadam affectos nos esse sentiemus. Nam omnia illa, quae sunt artis tragicae propria, rerum imitatio, [75]) rerum compositio, hominum ingenio ac moribus ceteris mortalibus quodammodo altiorum et praestantiorum calamitates dirae, novae, insolitae, — omnia illa, inquam, in illis cotidianae vitae rebus desunt. Multum enim interest, utrum animi aliquis affectus casu an arte, calamitate ipsa an eius ingeniosa et artificiosa imitatione excitetur. Quare Aristoteles permultis artis poëticae locis rerum compositionem summi momenti esse dicit ad tragoediam recte componendam tragoediam.

„Maximum vero,“ inquit, „ex his (sc. fabula, moribus, elocutione, sententia, spectaculi apparatu, melopoeia) est actionum con-

---

[74]) **Fr. Guil. Jos. Schellingi op. omnia, V, p. 697.**

[75]) a. p. 4 (1448 b 10 ss.) „*ἃ γὰρ αὐτὰ λυπηρῶς ὁρῶμεν, τούτων τὰς εἰκόνας τὰς μάλιστα ἠκριβωμένας χαίρομεν θεωροῦντες*“ *κτλ.*

stitutio;"[76]) „actiones et fabula sunt finis tragoediae; at finis est omnium maximum;"[77]) „si quis ordine ponat sermones moratos et dictiones sententiasque bene confectas, non efficiet, quod tragoediae erat opus; sed multo magis tragoedia illa, quae in his magis deficiat, fabula tamen habeat actionumque compositionem;"[78]) „principium igitur et quasi anima tragoediae est fabula."[79]) Animos ergo spectantium videntes et saepius quidem videntes hominum talium, quales Aristoteles velit in scaenam prodire, actiones fortunamque posse nonnihil fructus capere ego crediderim ad morum aliquam emendationem, ad cogitationes hominum nimis rerum humilium studiosorum quodammodo erigenda et ad aspectum contemplationemque rerum immortalium perducendas.[80]) Quodsi poëta exitu fabulae talem scierit parare in animis misericordia et metu excitatis compositionem, ut simul cum illa naturali, ut ita dicam, affectuum excitatorum relaxatione cum voluptate coniuncta et animi

---

[76]) a. p. 1450a 15: „μέγιστον δὲ τούτων ἐστὶν ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις."

[77]) ibid. 1450a 22: „τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγῳδίας· τὸ δὲ τέλος μέγιστον ἁπάντων."

[78]) ibid. 1450a 29: „ἐάν τις ἐφεξῆς θῇ ῥήσεις ἠθικὰς καὶ λέξεις καὶ διανοίας εὖ πεποιημένας, οὐ ποιήσει ὃ ἦν τῆς τραγῳδίας ἔργον, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἡ καταδεεστέροις τούτοις κεχρημένη τραγῳδία, ἔχουσα δὲ μῦθον καὶ σύστασιν πραγμάτων."

[79]) ibid. 1450a 38: „ἀρχὴ μὲν οὖν καὶ οἷον ψυχὴ ὁ μῦθος τῆς τραγῳδίας."

[80]) Vides. Spengeli L. „Über die κάθαρσις τῶν παθημάτων" etc. (conf. adnot. 7) p. 4), p. 44: „Nun setzt aber Aristoteles, um gut zu werden, besonders wirksam den ἐθισμός, Pol. VII, 13, 15, allmählig sich das Gute zu gewöhnen; zuerst ἔθεσιν, dann λόγῳ ist sein Grundsatz der Erziehung VIII, 3. Die Tragödie aber bildet durch das Schauen des Sittlichguten ein Angewöhnen, so dass wir in der Wirklichkeit uns darnach richten, so handeln, wie wir uns hier zu schauen gewöhnt haben (ὁ δ' ἐν τοῖς ὁμοίοις ἐθισμὸς τοῦ λυπεῖσθαι καὶ χαίρειν ἐγγύς ἐστι τῷ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον), sie lehrt uns das ὀρθῶς χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι, damit die richtige Handhabung der πάθη, wozu diese gehören. So kann die Tragödie, wenn sittlich gute Charaktere dargestellt werden, ethisch auf den Zuschauer wirken."

quaedam placatio ex fabulae ipsius exitu fiat, si poëta talem depinxerit nobis virum, quem vel intereuntem victorem quasi discedentem videre, adamare, admirari debeamus, tum vero fore crediderim, ut exoriatur talis animi conditio, qualem efficere Aristoteles poëtam vere tragicum voluerit.

Pars altera.

Cum Bernaysius[81]) quam dedit catharsis tragicae interpretationem singulis poëtarum tragicorum fabulis exponendis non illustravit, ipse emmendationem viri praeclarissimi supplebo, ut altera hac parte Euripidis fabulas cum Aristotelis definitione tragoediae comparem.

Non autem ut Wartenburgius[82]) fabula aliqua singulas in partes divisa vim ac naturam catharsis tragicae exponam, sed ex catharsis ipsius natura, quam satis iam a nobis definitam esse confido, Euripidis poëtae virtutes aut vitia ostendere ac demonstrare conabor. Quum enim veram affectuum catharsin non tam ex naturali ut ita dicam voluptate, quam praebet affectuum excitatorum relaxatio atque remissio, fieri viderimus, quam ex fabulae totius compositione, quae est arte ingenioque poëtae tragici parata, quaerere nos, quibusnam in Euripidis tragoediis eiusmodi fiat aut fieri possit catharsis affectuum, haud inutile esse duxerim. Euripides autem is est poëta, quem Aristoteles ipse omnium tragicorum maxime esse tragicum dicit.[83]) Recte ille quidem: neque enim

---

81) „Grundzüge" etc. p. 171 ss.; conf. Hub. Reinkensi „Aristoteles über Kunst" etc. p. 130.

82) „Die Katharsis des Aristoteles und der Oedipus Coloneus des Sophokles" von Paul Graf Yorck von Wartenburg. Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz, 1866.

83) a. p. 1453 a 28; conf. sis quae scripsit Ant. Widemannus „das Euripideische Drama und dessen Einfluss auf die dramatische Literatur der späteren

Aeschylus neque Sophocles in tragoediis suis tam enixe operam dederunt ciendis affectibus metus ac misericordiae in spectantium animis, quam Euripidem in suis fabulis fecisse videmus. Huc accedit, quod istum poëtam artis rhetoricae tam esse peritum constat quam qui maxime (83. b.) eamque in fabulis suis omnibus plus fere aequo adhibuisse: ipsa autem arte rhetorica hominum affectus maxime cientur neque quidquam aliud Aristoteles, ut iam supra diximus,[84]) toto rhetorices libro secundo disserit nisi quem ad modum orator maxime ciere possit affectus irae et metus et misericordiae. Quae cum ita sint, operae pretium esse duco quaerere, quaenam fabulae ab eo poëta doctae praecipue sint idoneae ad efficiendam talem affectuum catharsin qualem nos tragoedia recte composita effici oportere diximus.

„Necesse est," inquit Aristoteles,[85]) „fabulam bene compositam, verti non in felicitatem ex infelicitate, sed contra, ex felicitate in infelicitatem." Quae verba si de Euripidis fabularum compositione et exitu iudicium facientes sequemur, ante ceteras tractandae sunt fabulae Hippolytus, Medea, Phoenissae, Bacchae.

De fabulis autem ceteris — Hercule furenti, Iphigenia Aulidensi, Hecuba, Electra, Andromacha, Heraclidis, Supplicibus, Troasin, Iphigenia denique Taurica et Ione et Helena et Oreste, postea, quoad ad nostram quaestionem pertinent, disserere instituemus. Eas enim omnes diligentius inspectas et ad praecepta quae Aristoteles dedit poëtae tragico relatas aut parum aut prorsus nihil ad efficiendam veram catharsin tragicam valere ostendere conabimur.

In Hippolyto, quem vocant coronifero, talem habemus personam qualem Aristoteles in scaenam producere iubet[86]) poëtam

---

Zeit;" ad Solemn. annivers. Gymnasii Ratisbonensis I., a. 1874, II., a. 1875, Straubingensis III., a. 1877; (83. b.) „Commentatio de Euripide rhetorum discipulo," scrips. M. Lechner, Ansbachi 1875.

[84]) Conf. §. 5, p. 17.

[85]) a. p. 1453a 12: *ἀνάγκη ἄρα τὸν καλῶς ἔχοντα μῦθον ἁπλοῦν εἶναι μᾶλλον ἢ διπλοῦν, ὥσπερ τινές φασιν, καὶ μεταβάλλειν οὐκ εἰς εὐτυχίαν ἐκ δυστυχίας ἀλλὰ τοὐναντίον ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν.*"

[86]) a. p. 1453a 12: „*ἀνάγκη ἄρα τὸν καλῶς ἔχοντα μῦθον* ....

tragicum. Hippolytus est iuvenis certe praestantissimus; attamen uno levissimo laborat vitio, nempe numinis deorum hominumque potentissimi fastidio.[87]) Ut in „Bacchis" Pentheus, sic in hac fabula Hippolytus ob nimiam sui fiduciam superorumque alicuius neglegentiam opprimitur et in perniciem praecipitatur. Atque dea, quam adulescens ille castissimus colere aspernatur, ea est, quae summis malis afficiat homines, quare non est cur Hippolyti, Pitthei discipuli,[88]) miseriarum nos non vehementissime misereat. Iam enim in prologo deam illam audimus pronuntiantem, se huic adulescenti gaudia sua nocturna repudianti interitum esse paraturam. Quas propter minas iam in ipso fabulae initio metu quodam numinis divini potentiae atque irae afficiamur necesse est et quo propius abesse spectamus virum strenuum ab extrema necessitate, eo magis commiserari nos eum oportet. Leto enim[89]) brevi exstinguetur adulescens, cuius vitam ac mores iam adamare didicimus.

„Infernis neque enim tenebris Diana pudicum
Liberat Hippolytum."[90])

Quocirca metuemus adulescenti miserrimo; qui affectus ne nimius fiat,[91]) Euripides in fine tragoediae lacrimas quoque profundendi itaque doloris quasi nimio onere nos liberandi facit potestatem. Hippolytus enim morte iamiam adpropinquante saevisque cruciatibus defessus patri suo doloris vi paene subacto (ipse enim nimis irae ac furoris subiti impetum secutus filio parabat interitum) manum porrigit oculisque iam caligine obductis

„Ὦ χαῖρε," inquit, „χαῖρε πολλά μοι πάτερ!"

Qualem igitur in Hippolyto coronifero fieri opinemur catharsin tragicam? Excitantur quidem in ea fabula affectus misericordiae et metus ex miseriis periculisque hominis nostri simillimi — vel

---

μεταβάλλειν ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν, μὴ διὰ μοχθηρίαν ἀλλὰ δι᾽ ἁμαρτίαν μεγάλην, ἢ οἵου εἴρηται, ἢ βελτίονος μᾶλλον ἢ χείρονος."

87) Conf. Prolog. et v. 106: „Οὐδεὶς μ᾽ ἀρέσκει νυκτὶ θαυμαστὸς θεῶν!" (Edit. Eurip. Fab. Guil. Dindorfi.)

88) vers. 11.

89) Ethic. ad Nicom. III, 9: „φοβερώτατον δ᾽ ὁ θάνατος."

90) Hor. carm. IV, 7.

91) Conf. adnot. 51, p. 13.

certe cuius ut similes fiamus vehementer nos cupere debeamus — adulescentis nostra in eum bona voluntate dignissimi; relaxantur autem simulque cum relaxatione etiam purgationis cuiusdam, non tam natura quam poëtae arte et ingenio effectae, participes fiunt ii affectus exitu ipso illius tragoediae, qui quamvis sit calamitosus, tamen non patitur nimia nos affici sollicitudine[92]) atque nimio maerore quique nos sinit cum dolore patris destituti acerbissimo, cum voce filii iamiam exspirantis novissima miscere lacrimas et admirationis et desiderii.

Medea fabula tota pertinet ad genus atrox sive terribile[93]) ita comparatum, ut spectatores non iam metuant, sed horrore[94]) quo-

---

[92]) Conf. Dr. Rud. Schreiberi „der Hippolyt des Euripides nach Anlage, Idee und Entwickelung." Ad Solemnia anniversaria Gymn. Ansbachensis, Ansbachi 1854. p. 22: „Und nun — nachdem sowohl die Entsühnung des scheinbar Schuldbeladenen, als auch die Versöhnung der unselig Zerspaltenen geschehen; nachdem Hippolyt vor aller Augen unwiderleglich erwiesen ist als reiner, edler Diener der Artemis, der nur in seiner Ausschliesslichkeit zu weit gegangen, und Theseus als ein liebender Gatte und Vater, der nur in seiner Aufwallung zu weit gegangen . . . ., jetzt können sie beruhigt von einander scheiden, jetzt kann der sterbende Sohn dem doppelt gebeugten Vater jeden Stachel der Schuld nehmen, indem er bei der pfeilgewaltigen Artemis schwört, dass er sterbe ohne jeglichen Groll."

[93]) a. p. 1453b 14: „*ποῖα οὖν δεινὰ ἢ ποῖα οἰκτρὰ φαίνεται τῶν συμπιπτόντων, λάβωμεν. ἀνάγκη δὲ ἢ φίλων εἶναι πρὸς ἀλλήλους τὰς τοιαύτας πράξεις ἢ ἐχθρῶν ἢ μηδετέρων. ἂν μὲν οὖν ἐχθρὸς ἐχθρὸν ἀποκτείνῃ, οὐδὲν ἐλεεινὸν οὔτε ποιῶν οὔτε μέλλων δείκνυσι, πλὴν κατ᾽ αὐτὸ τὸ πάθος· οὐδ᾽ ἂν μηδετέρως ἔχοντες· ὅταν δ᾽ ἐν ταῖς φιλίαις ἐγγένηται τὰ πάθη, οἷον εἰ ἀδελφὸς ἀδελφὸν ἢ υἱὸς πατέρα ἢ μήτηρ υἱὸν ἢ υἱὸς μητέρα ἀποκτείνει ἢ μέλλει ἤ τι ἄλλο τοιοῦτον δρᾷ, ταῦτα ζητητέον.*"

[94]) Baumgartius verbum „*φρίττειν*" negat differre apud Aristotelem a verbo *φοβεῖσθαι*. (annal. Philol. vol. 111 — 1875 — p. 85 ss.) Verbum sane *φρίττειν* in libro de a. p. uno nobis occurrit loco (1453b 5); sed ex aliis locis ut 812b 30 „*οἱ ἔκφοβοι γιγνόμενοι φρίσσουσιν*," 560b 8 „*ὀχευθεῖσαι ὄρνιθες φρίττουσε καὶ ἀποσνίονται*" (conf. Probl. 886b 9 et 888a 38) satis apparet, verbum „*φρίττειν*" significare apud philosophum certe maiorem gradum metus, cum res aliqua atrox nobis versetur ob oculos ita, ut corporis quoque sensus excitentur (nos: „ein Schauer durch-

dam perfundantur. Medea autem femina est nostri quam dissimillima: venefica est, fratricida, sceleribus polluta foedissimis. Feminae autem ita moratae commiserationem excitare perdifficile esse opinor.[95]) Quam ob rem Euripides misericordiam commovere studet non Medeae, sed puerulorum eius innocentium a matre crudelissime trucidatorum; innocentibus autem interitum parari secundum Aristotelem ne „φιλάνθρωπον" quidem est, sed „μιαρόν." Quum igitur Medeae iram effervescentem, furorem mulieris et rabiem cum anxietate quadam, ne in nimiam prorumpat stragem atque perniciem prosequamur, Jasonis vero perfidia et nequitia[96]) magnopere detestanda videatur, liberos innocentissimos morti saevissimae destinatos commiserari, eorum fortunae, periculo extremo iamiam adpropinquante metuimus, quin etiam ferro iis ad iugulum adacto, clamoribus eorum ad aures usque spectantium pervadentibus,[97]) manibus vero matris cruore natorum pollutis non iam metus insinuat praecordia nostra, sed horrore quodam perfundimur et

„tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor."[98])

Exitus tragoediae parum est antecedentibus partibus dignus;[99])

---

rieselt uns"), velut in Aeschyli „Eumenidis," — conf. in vita Aeschyli „τινὲς δέ φασιν ἐν τῇ ἐπιδείξει τῶν Εὐμενίδων σποράδην εἰσαγαγόντα τὸν χορὸν τοσοῦτον ἐκπλῆξαι τὸν δῆμον, ὥς τὰ μὲν νήπια ἐκψῦξαι, τὰ δὲ ἔμβρυα ἐξαμβλωθῆναι" — in Sophoclis Oedipode, quum is effossis luminibus in scenam proruit (conf. in Eurip. Hecuba Polymestorem, v. 1056 ss.), in Euripidis Bacchis, quum Agave caput adgerit filii thyrso affixum, in Hercule furenti, quum subito furiae adparent Iris et Lyssa chorusque iam trepidans fugae sese frustra mandare conatur.

95) a. p. 1453 a 4: „ὁ μὲν γὰρ ἔλεος περὶ τὸν ἀνάξιόν ἐστι δυστυχοῦντα."

96) Conf. Schoene, Proleg. ad Eurip. Med. p. XXIX: „Jason ist schwächlich und nichts weniger als heroisch gezeichnet. Er erscheint in den Motiven seines Handelns als ein gewöhnlicher Egoist, der von niedriger Selbstsucht geleitet doch in seinem Schuldbewusstsein zu schwach ist, um seine wahren Beweggründe sich selbst und Anderen einzugestehn."

97) Med. v. 1271: „οἴμοι, τί δράσω; ποῖ φύγω μητρὸς χέρας;"

98) Vergil. Aen. II, 228.

99) a. p. 1454 a 37 „φανερὸν οὖν ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύ-

machina enim illa,[100]) qua Medea liberis suis innocentibus occisis curru avehitur draconibus alatis iuncto, subita fit rerum quae ante acciderant solutio, nulla arte adhibita neque cum prioribus fabulae actionibus ulla ratione coniuncta. „Multum enim“ inquit Aristoteles,[101]) „interest, utrum haec propter haec fiant an post haec.“ Quapropter etiam catharsis affectuum ea fabula excitatorum non talis fieri potest, quae vere componat eademque emendet exitu ipso affectus excitatos. Relaxantur tantum ac remittuntur affectus natura ipsa sua — quivis enim affectus utpote animi motus relaxationis atque compositionis fit particeps; — at nos ut iam supra diximus poëtae tragici esse putamus, non modo excitare affectus excitatosque componendos naturae quasi officio soli committere, sed sua ipsius arte, suo ipsius munere una cum natura efficere affectuum compositionem eandemque emendationem sive purgationem.

Phoenissas fabulam haud scio an Aristoteles minus quam ceteri artis iudices probaturus fuerit. Philosophus enim tunc demum tragoediam affirmat fore recte compositam, cum singulae eius partes ita inter sese cohaereant, ut, si quis velit demere unam, tota dissolvatur fabula.[102]) Qua lege si uti voluerimus in hac fabula, ex versibus MIϽCCLXVI haud pauci tollendi sunt. Etenim — non dicam „περὶ τῆς Ἀντιγόνης τειχοσκοπίας,“[103]) —

θων ἐξ αὐτοῦ δεῖ τοῦ μύθου συμβαίνειν, καὶ μὴ ὥσπερ ἐν Μηδείᾳ ἀπὸ μηχανῆς.“

[100]) Conf. Herm. Schraderi: „Zur Würdigung des deus ex machina der griech. Tragödie,“ Mus. Rhenanum, vol. XXII, p. 544 ss. et XXIII, p. 103 ss.

[101]) a. p. 1452a 20: „διαφέρει γὰρ πολὺ τὸ γίνεσθαι τάδε διὰ τάδε ἢ μετὰ τάδε.“

[102]) a p. 1451a 30: „χρὴ οὖν, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις μιμητικαῖς ἡ μία μίμησις ἑνός ἐστιν, οὕτω καὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφέρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν.“

[103]) v. 8 — v. 201. conf. argumenti auctor.: „ἥτε ἀπὸ τῶν τειχέων Ἀντιγόνη θεωροῦσα μέρος οὐκ ἔστι δράματος.“

altercatio ista, quae est Tiresiae cum Creonte et Menoeceo, tota episodium est,[104]) quod cum fabulae ipsius argumento parum cohaereat, quod vitium ab Aristotele perstringitur.[105]) Quodsi ipsum fabulae spectaverimus argumentum, perbreve hoc esse videbimus: fratres duo de regno inter se certantes et ad arma concurrentes alter alterum obtruncant. Quare mors illa voluntaria[106]) Menoecei adulescentis, qua Thebis patriae palmam condonet victoriae, per se ipsam tragoediae est argumentum, quod nihil adfert momenti ad fabulae ipsius solutionem; namque etiam Eteoclem, cuius saluti sese devovet Moeneceus, occumbere est fatum.

Quod ad affectuum ipsam pertinet concitationem, Euripides certe in hac fabula multum consumpsit laboris eos ciendi.[107]) Sin autem quaerimus, quibusnam caussis Phoenissae inter ceteras — Hippolyto excepto — emineant tragoedias, non tam vim istam misericordiae sive metus commovendi videbimus esse praecipuam — nam in aliis quoque fabulis, velut in Hecuba, Andromache, Troasi poëta quam maxumam studet ciere misericordiam — quam viam et rationem affectus commovendi iterumque componendi, qua reddat poëta fabulam suam revera tragicam atque efficientem catharsin affectuum. Non enim sicut in Medea et eis quas postea tractabimus fabulis affectus misericordiae, tantisper etiam metus, cientur tantum neque fit iis ulla exitu ipso tragoediae relaxatio et purgatio — Medea enim draconibus in aërem nobis subrepta parum credo nos placatos reddere valet, sed aegritudine quadam et ira de nimia matris in liberos innocentissimos saevitia affici nos oportet, — sed fabulae ipsius finis et exitus talem nobis excitat affectuum levationem, qualis fiat necesse est ad vere efficiendam catharsin tragicam. Quamvis autem Iocasten matrem poëta gaudio summo

---

104) v. 834 — 1018.

105) a. p. 1451 b 33: „. . . ἀγωνίσματα γὰρ ποιοῦντες καὶ παρὰ τὴν δύναμιν παρατείναντες μῦθον, πολλάκις διαστρέφειν ἀναγκάζονται τὸ ἐφεξῆς."

106) Conf. Iphig. Aulid. et Macariam in Heraclidis; Confer sis etiam quae scripsit auctor in „Blätter für das bayer. Gymnasialwesen," vol. XVI, p. 403 ss. (1880.)

107) Vid. Aristophanis Byzantini argumentum v. 13 (apud Nauckium): „Περιπαθεῖς ἄγαν αἱ Φοίνισσαι τῇ τραγῳδίᾳ." (ἡ τραγῳδία?)

facit exsultantem,[108]) tamen in omni laetitia dolore quodam afficimur, qui nos in amplexu et osculis matris et filii satiare quasi oculos in iisque acquiescere non patitur. Quae quidem gaudia brevissimo temporis spatio in luctum ac lacrimas conversum iri non ignoramus.[109]) Quodsi talibus affectibus agitamur in illis personis, in Eteoclem contra non tam amore aut misericordia aut metu, quam fastidio et ira et odio effervescemus;[110]) videmus enim ex hominis sceleratissima regnandi cupiditate emanare omnem quae post secutura sit stragem; quare chorus quoque Eteoclis oratione nimis arguta habita ira incensus talia iactat:[111])

„*Οὐκ εὖ λέγειν χρὴ μὴ 'πὶ τοῖς ἔργοις καλοῖς,*
οὐ γὰρ καλὸν τοῦτ', ἀλλὰ τῇ δικῇ πικρόν."

Euripides autem quum affectibus misericordiae et metus mediocriter commovet animos inter primum actum, secundum, tertium, in quarto et quinto[112]) maxime fit tragicus. Poëta enim — sicut etiam in Hippolyto — reddit nos versantes inter spem modo, modo inter metum, quod quidem perfectissimae munus esse videtur tragoediae.[113]) Nam Iocaste, certior facta pugnam atrocissimam bene

---

[108]) Vid. v. 312: „*τί φῶ σε; πῶς ἅπαντα*
καὶ χερσὶ καὶ λόγοισι
πολυέλικτον ἁδονὰν
ἐκεῖσε καὶ τὸ δεῦρο
περιχορεύουσα τέρψιν παλαιᾶν λάβω χαρμονᾶν;"

[109]) Conf. chori verba, vers. 256 ss.

[110]) Aliter de hac re sentit Ed. Muellerus in „annal. philol." vol. 101, p. 401 (1870): „. . . . obwohl ich unter den uns erhaltenen antiken Tragödien keine wüsste, die einen Unwillen in uns zu erregen irgendwo und wie sich bemühte." (?)

[111]) v. 526.

[112]) v. 1067 — 1766.

[113]) Conf. Gust. Freytagi librum egregium „die Technik des Dramas" (Lipsiae ap. S. Hirzelium, 1876) p. 117: „Wenn das Gewicht des unglücklichen Geschicks bereits lange und schwer auf einem Helden lastet, . , . . ist es ein altes anspruchsloses Mittel des Dichters, dem Gemüt des Hörers für einige Momente Aussicht auf Erleichterung zu gönnen. Dies geschieht durch eine neue kleine Spannung, dadurch, dass ein leichtes Hindernis, eine entfernte Möglichkeit glücklicher Lösung der bereits angedeuteten Richtung auf das Ende noch in den Weg geworfen wird. . . . Die Anwendung dieses Kunstmittels ist alt, schon Sophokles benutzte dasselbe in der Antigone zu guter Wirkung. Kreon wird erweicht und widerruft den Todesbefehl über Antigone; ist mit ihr so verfahren, wie er befahl, so mag sie noch gerettet werden."

cessisse, quoniam servatos audivit filios ob eamque caussam laetitia summa affecta,[114]) ex nuntio quodam paulo post filios ipsos ad mutuam internecionem audit iam paraturos esse tela. Quapropter subito summa matris laetitia convertitur in summum dolorem metumque, ne, priusquam possit mater una cum filia certamini intervenire, filii manus conserant.[115]) Ea credo condicio, ut ex uno fere temporis momento pendeat salus atque vita liberorum unice dilectorum, ut citato quasi gradu matris et filiae filii, fratres possint servari, ea inquam condicio vere est tragica, quod etiam chorus his exprimit verbis:[116])

„αἰαῖ αἰαῖ·
„τρομερὰν φρίκᾳ τρομερὰν φρέν' ἔχω·
διὰ σάρκα δ' ἐμὰν
ἔλεος ἔλεος ἔμολε ματέρος δειλαίας."

Sequitur actus ultimus continens narrationem illam nuntii talem, qualem haud scio an nemo unquam poëta scitius expresserit.[117]) Sero succurrit mater, sero succurrit filia, exitus est „ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν;" filiis enim iam imminent supremae necessitates oculisque iam tenebris circumfusis matris, sororis complexus accipiunt ultimos. En quidem habemus sicuti in Hippolyto relaxationem illam simulque purgationem affectuum, qualem efficere debeat perfectissima ob eamque rem pulcherrima tragoedia. Non enim excitati tantum affectus suapte natura remittuntur, sed perveniunt ad eam arte ipsa auctore atque adiutrice; quum enim inter totam fabulae actionem agitati simus variis affectibus, praecipue misericordia et metu, ii affectus in omnibus tamen miseriis exitu ipso tragoediae placantur et componuntur; fratres enim in vita sibi inimicissimos videmus eius simultatis sceleratissimae morte ipsa luere poenas; atqui iuvenes poëta non facit ex luce discedentes, quin ipsi, praesente iam extrema necessitate, sese fratres esse recordentur, quin et spiritus eorum supremi exorare enitantur veniam atque oblivionem.[118]) Itaque iuvenes vel fato occumbentes

114) v. 1086.
115) v. 1263.
116) v. 1283 ss.
117) v. 1356 — 1479.
118) Conf. v. 1437 ss.

relinquunt in nobis non tam nimiae misericordiae, quam admirationis cuiusdam affectum, mixtum cum dolore simul et desiderio, voluptatem illam tragicam, quam Stagirites iubet parare poëtam tragicum.

Bacchas fabulam in praestantissimis quas unquam Euripides docuit fabulis a permultis artis iudicibus numerari constat.[119]) Quae fabula cum nobis una relicta sit ex magno numero fabularum Bacchicarum, quaerendum est, num poëta praeter metum ac commiserationem eum quoque affectum ciere conatus sit, quem poëtae illi Dithyrambici ut Lasus et Melanippides et Timotheus in audientium animis excitare studebant. Nunc autem in Bacchis habemus eiusmodi carminum exemplar, quod nobis unum ex magno talium poëtarum numero relictum est.[120]) Quis autem is affectus est? Animi illa alacritas,[121]) quam dicit Aristoteles nomine „*ἐνθουσιασμός*.“[122]) Quid? Num aspectu illo mulierum furore Bacchico agitatarum, quum passis crinibus scissaque veste, tympanis tibiisque Phrygios Lydiosve resonantibus modos, saltantes ac decurrentes pulsarent orchestram hederisque capita serpentibusque ornatae thyrsosque vibrantes:

„*Ὦ ἴτε Βάκχαι, Ὦ ἴτε Βάκχαι!*“

vociferarentur „*ἐν Φρυγίαισι βοαῖς*“ — num, inquam, spectatorum animos et ipsos incensos esse negemus? Quare praeter metum et misericordiam, quos quidem affectus in primis debet parare tra-

---

[119]) Conf. A. G. Schlegel „De a. trag.“ I, p. 257: „Nächst dem Hippolytus würde ich unter den übriggebliebenen Werken des Euripides diesem die erste Stelle anweisen.“ Joh. Minckwitz „das Bacchenfest,“ p. 8: „Dass dies Werk eins der besten des Euripides sei, darüber herrscht in der gelehrten Welt heutzutag vollkommene Übereinstimmung.“ Conf. etiam Polyaeni strateg. VII, 41 ss. et Plut. vit. Crass. cap. 33 ss.

[120]) v. 64 — 165; conf. Rud. Nicolai: „Geschichte der griech. Literatur,“ I, pag. 81.

[121]) Conf. Ciceronis ad Q. fr. III, 6, 4: „opus est ad poëma quadam animi alacritate.“

[122]) Polit. VIII, 7 (1342a 4 ss.): „*ὃ γὰρ περὶ ἐνίας συμβαίνει πάθος ψυχὰς ἰσχυρῶς, τοῦτο ἐν πάσαις ὑπάρχει, τῷ δὲ ἧττον διαφέρει καὶ τῷ μᾶλλον, οἷον ἔλεος καὶ φόβος, ἔτι δ' ἐνθουσιασμός. καὶ γὰρ ὑπὸ ταύτης τῆς κινήσεως κατακώχιμοί τινές εἰσιν.*“

goedia, tertium hac fabula parari dico affectum, animi fervorem, quem uti iam supra diximus Stagirites appellat „ἐνθουσιασμόν.“ Cum Lessingio ergo iterum atque iterum dico, Aristotelem quum scriberet „περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν“ non modo ad metum et misericordiam exceptis omnibus ceteris animi affectibus spectasse, sed dixisse modo, illos duos affectus in primis commovendos esse per poëtam tragicum — est enim tragoedia „μίμησις πράξεως σπουδαίας,“ — posse autem fieri, ut alii quoque affectus velut ὀργή aut ἐνθουσιασμός eadem ratione et excitarentur et purgarentur qua metus et misericordia. Metum autem inicere animis poëta studuit numinis divini i. e. Liberi, qui iam in ipso prologo perniciem indicat, quam paraturus sit Pentheo, irrisori contumacissimo Iovis filii, qui totam per fabulam illudens regis Thebarum consilia atque mandata eumque a pertinacia et audacia ad furorem et perniciem praecipitans atque ruinam numinis laesi, maiestatis contemptae repetitum it poenas. Neque vero consilii tantum et ingenii praestantia deum superiorem esse homuncione licet agnoscere, sed portentis quoque ac miraculis, i. e. apparatu scenico apud poëtam, metum et verecundiam incutit mortalium animis Semeles atque Iovis progenies. Quod quidem fieri praecipue in episodio tertio videmus, cum Liber, Penthei domo collapsa passimque ignibus fusis choro tremefacto humique provoluto summam numinis divini verecundiam inicit ac religionem.[123]) Maxime autem Euripides in fine ipso tragoediae affectus furoris et horroris et misericordiae excitare studet. Agave enim cum leaenae instar proruit in scaenam maximo exsultans gaudio de praeda sua quam captarit catuli[124]) et cum caput filii

---

[123]) v. 576 — 607; praecipue v. 596:

„ἆ ἆ.
πῦρ οὐ λεύσσεις οὐδ' αὐγάζεις
Σεμέλας ἱερὸν ἀμφὶ τάφον, ἅν
ποτε κεραυνόβολος ἔλιπε φλόγα
Δίου βροντᾶς;
ΗΜ. δίκετε πεδόσε δίκετε τρομερὰ
σώματα, μαινάδες·“

[124]) v. 1170: „φέρομεν ἐξ ὀρέων ἕλικα νεότομον ἐπὶ μέλαθρα,
μακαρίαν θήραν.“

sanguinolentum thyrso suo affixum adgerit dirumque in modum inscia erroris sui ingentis id laetatur seque ipsa idcirco dicit beatam, — talis rei aspectus horrore quodam animos spectantium afficiat necesse est. Quem nimis molestum nobis affectum Euripides componere quasi postea studet excitanda misericordia; Agave enim prensando singulos corporis dilaniati artus [125]) miserabili fletu animos spectantium reddit commiserantes, quod quidem secundum Aristotelem [126]) vera tragoedia parum est dignum. Faciamus autem, ut isto modo vera misericordia sit excitata, non video, quem ad modum fieri possit eius affectus talis purgatio, qualem efficere debeat tragoedia ipsa sua compositione et exitu. Pentheus enim, cuius in actionibus tota nititur fabula, occidit quidem, sed non ita, ut eius hominis nos vehementer misereri debeat; suo enim iure oppressus est. Neque vero homo conscius sibi facinoris sui scelesti exstinguitur, sed vi modo superatur ac necessitate, non — sicuti in Hippolyto aut in Phoenissis — voluntaria tamquam morte luere ipse studet caecitatis suae poenas. Quamvis igitur Agave postea et Cadmus prorsus afflicti adorent numinis divini maiestatem, eae personae neque sunt in fabula primariae, neque rationem video, quam habeat gravissima in eos animadversio ad delicti naturam; neque enim Agave neque Cadmus [127]) merito profligantur, sed caeco quodam dei furore pro alterius scelere in perniciem praecipitantur.

In Hercule furenti fabula sicut in Hippolyto, Medea, Bacchis homines rabie quadam et furore divinitus imisso interire videmus.

---

[125]) Conf. Rhet. gr. ed. Spengeli, p. 399, 16 ss.: „*παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ τοῦ Πενθέως ἡ μήτηρ, ἀπαλλαγεῖσα τῆς μανίας καὶ γνωρίσασα τὸν παῖδα διεσπασμένον, κατηγορεῖ μὲν ἑαυτῆς, ἔλεον δὲ κινεῖ.*“

ibid. p. 401, 29 ss.: „*ἐπιὼν τὰ τραύματα, τὸν τρόπον τῆς διαρέσεως· τοῦτον τὸν τρόπον κεκίνηκεν Εὐριπίδης οἶκτον ἐπὶ τῷ Πενθεῖ . . . ἕκαστον γὰρ αὐτοῦ τῶν μελῶν ἡ μήτηρ ἐν ταῖς χερσὶ κρατοῦσα καθ' ἕκαστον αὐτων οἰκτίζεται.*“

[126]) a. p. 1450b 16: „*ἡ δὲ ὄψις ψυχαγωγικὸν μὲν, ἀτεχνότατον δὲ καὶ ἥκιστα οἰκεῖον τῆς ποιητικῆς.*“

[127]) Conf. F. G. Schoene „Proleg. ad Bacch.“ p. 26: „Auffallend ist, dass auch Kadmos, der dem Gotte im Stücke sogar dient, verbannt wird.

Qui furor cum in hac quam nunc inspecturi sumus fabula Herculem illum Iove prognatum prosternat miserrimumque omnium reddat mortalium, quaerendum est, num iustas sceleris sui solvat poenas, num is, quem videmus incidere in summas miserias, in illis hominibus numerandus sit, quos Aristoteles aptissimos habeat tragoediae,[128]) qui nec virtute aliqua eximia nec nequitia ceteris praestare videantur: quos homines cum videmus calamitate subito oppressos, in nos utpote eorum similes misericordia insinuabit ac metus. Sin autem poëta nobis eas produxerit personas, quas aut virtute quadam praeclara insignes adamare et admirari aut vitio detestabili inquinatos fastidire et odisse debeamus, cum molestia nobis excitabitur et indignatio quaedam,[129]) tum animi satisfactione quadam et laetitia afficiemur.[130])

Sed qualem hominem poëta nobis producit Herculem? An hominem, qui neque virtute, neque vitio ceteris antecedat mortalibus? At Hercules est vir fortissimus atque dignissimus, quem admiremur, qui ascendens ex inferorum tenebris ad lucem suavissimam, qui revertens ad penates dulcissimos[131]) patrem iam aetate confectum, uxorem natosque summa calamitate aspicit afflictos, supplicio iamiam ipsi destinatos. Gaudio summo spectantium animos affici oportet, cum videant postea Lycum illum sceleratissimum poenas iustas luentem ob consilii sui nequitiem. Quare nos, cum brevi

---

128) a. p. 1453a 7 ss.

129) a. p. 1452b 34: „πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὔτε τοὺς ἐπιεικεῖς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν (οὐ γὰρ φοβερὸν οὐδὲ ἐλεεινὸν τοῦτο, ἀλλὰ μιαρόν ἐστιν)“ κτλ.

130) rhetor. II, 9 (1386b 25): „φανερὸν δ'ὅτι ἀκολουθήσει καὶ τὰ ἐναντία πάθη τούτοις· ὁ μὲν γὰρ λυπούμενος ἐπὶ τοῖς ἀναξίως κακοπραγοῦσιν ἡσθήσεται ἢ ἄλυπος ἔσται ἐπὶ τοῖς ἐναντίως κακοπραγοῦσιν· οἷον τοὺς πατραλοίας καὶ μιαιφόνους, ὅταν τύχωσι τιμωρίας, οὐδεὶς ἂν λυπηθείη χρηστός· δεῖ γὰρ χαίρειν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, ὡς δ'οὕτως καὶ ἐπὶ τοῖς εὖ πράττουσι κατ' ἀξίαν.“ Conf. a. p. 1453a 2 ss.

131) Conf. v. 523 ss.:

„Ὦ χαῖρε, μέλαθρον πρόπυλά θ'ἑστίας ἐμῆς,
ὡς ἄσμενός σ'εἰσεῖδον ἐς φάος μολών.“

post conspiciamus Herculem ipsum, iuris et divini et humani nefarie polluti ultorem atque vindicem, humi prostratum, dolore vehementissimo exulceratum omnibusque rebus desperantem, nimio misericordiae affectu permovemur, quippe qui videamus virum admiratione nostra dignissimum plane immerito ob iram deae mariti amoribus offensae in summas praecipitatum miserias. Quae nimia misericordiae sive potius aegritudinis cuiusdam excitatio exitu fabulae ipso parum componitur; Hercules enim, quem vel Lyssa, nigra noctis filia, summis effert laudibus [132]) quemque invita modo [133]) Iunonis iussu imperiosae perditum it, — subito miseriis summis obruitur iisque fere succumbit; Thesei enim amicissimi opera prohibetur, quominus sibi ipse manum inferat. Quam omnem ut iam supra diximus perniciem strui videmus in hominem unius deae livore devictum. [134]) Non sicut in Hippolyto occumbit Hercules conscius sibi alicuius delicti ideoque fatum aequa mente sustinens; sed homo innocentissimus opprimitur, contra superum consilia dentibus quasi compressis, ut ait Seneca [135]) de irae affectu. Quam ob rem ego quidem non tam vere illam affectuum excitatorum compositionem eorumque purgationem in ea fabula fieri puto quam excitari animi quandam aegritudinem atque molestiam. Neque enim unquam fiet, ut cernentes virum strenuum et fortem et innocentem succumbentem irae deae alicuius saevissimae in animis voluptatem illam exoriri sentiamus, quae non modo ex affectuum excitatorum ipsa naturali remissione fit, sed poëtae arte atque ingenio i. e. totius fabulae compositione et exitu paranda est.

In Iphigenia Aulidensi contra Schilleri nostri opinionem, [136])

---

132) v. 849.

133) v. 858.

134) v. 1210 ss.:
„ἰὼ παῖ, κατάσχεθε λέοντος ἀγρίου θυμὸν, ὡς
δρόμον ἐπὶ φόνιον, ἀνόσιον ἐξάγει,
κακὰ θέλων κακοῖς ξυνάψαι, τέκνον.“ conf. v. 1263 ss.

135) De ira, I, 1.

136) Op. omn. vol. III, adnot. p. 97: „Was Einige hingegen an dem Charakter Iphigeniens tadeln, wäre ich sehr versucht, dem Dichter als einen vorzüglich schönen Zug anzuschreiben: Diese Mischung von Schwäche und Stärke, von Zaghaftigkeit und Heroismus, ist ein wahres und reizendes Gemälde der Natur.“

Iphigeniam puellam versantem modo inter mortis metum, modo inter magnum animi consilium, occumbendi pro patriae salute, egregie esse ab Euripide depictam, facere non possum, quin Aristotelem[137]) rectius in ea re vidisse iudicem. Etenim non verisimile mihi esse videtur, virginem Myrmidonum regi desponsam, cui arrideat dulcissima vitae condicio, ita subito mutari, ut, quum ante ad patris genua provoluta vitam cum miserabili fletu deprecata sit,[138]) brevissimo post cum cupiditate quadam militis instar veterani obeat mortem. Talem subitam animi mutationem contra Schilleri quam supra transscripsimus sententiam non imaginem quandam ingenii ac naturae puellaris pulcherrime expressam intellego, sed artificiosam quandam Euripidis rationem — qua is poëta saepe utitur,[139]) — excitandi misericordiam. Quo studio captus Euripides Iphigeniam nobis facit mortem voluntariam obeuntem, qua re et affectum nobis nimis molestum de nece virginis innocentissimae componat ac mitiget et miserentes nos reddat personae, cuius fortitudinem ac magnanimitatem admirari debeamus; voluntaria vero virginis morte etiam metus si non prorsus tollitur, tamen ad rectum, quem habere debeat redigitur modum.[140]) Quamvis autem Iphigenia in exitu fabulae virgo esse videatur summae virtutis, tamen animi illam aegritudinem, qua afficimur cum homines innocentes interire videmus, non prorsus ex animis exstirpare poterimus; in Agamemnonem vero, qui latronis instar prae-

---

137) a. p. 1454 a 28: „*ἔστι δὲ παράδειγμα πονηρίας μὲν ἤθους μὴ ἀναγκαῖον οἷον ὁ Μενέλαος ὁ ἐν τῷ Ὀρέστῃ, τοῦ δὲ ἀπρεποῦς καὶ μὴ ἁρμόττοντος ὅ τε θρῆνος Ὀδυσσέως ἐν τῇ Σκύλλῃ καὶ ἡ τῆς Μελανίππης ῥῆσις, τοῦ δὲ ἀνωμάλου ἡ ἐν Αὐλίδι Ἰφιγένεια· οὐδὲν γὰρ ἔοικεν ἡ ἱκετεύουσα τῇ ὑστέρᾳ.*“

138) Vid. versus illos pulcherrimos, 1211 ss.:

„*Εἰ μὲν τὸν Ὀρφέως εἶχον, ὦ πάτερ, λόγον,*
πείθειν ἐπᾴδουσ᾽, ὥσθ᾽ ὁμαρτεῖν μοι πέτρας,
κηλεῖν τε τοῖς λόγοισιν οὓς ἐβουλόμην,
ἐνταῦθ᾽ ἂν ἦλθον. νῦν δὲ τἀπ᾽ ἐμοῦ σοφά,
δάκρυα παρέξω· ταῦτα γὰρ δυναίμεθ᾽ ἄν.“

139) Conf. Menoeceum in Phoenissis, Macariam in Heraclidis, Polyxenam in Hecuba.

140) Conf. pag. 13, adnot. 51.

dam suam laqueis quasi captat insidiasque struit foedissimas, totam per fabulam odio quam flagrantissimo correptas nos esse oportet.[141]) Catharsis ergo affectuum ea fabula excitatorum non est talis, qualem iusta efficere debet tragoedia.

Fundendi quidem lacrimas de Iphigeniae sorte calamitosa large fiat licet potestas, at affectus misericordiae vehementer excitatus fabulae exitu neque componitur neque purgatur; deest enim exitus, qui satisfaciat animis spectatorum commotis, qui placare possit indignationem coortam ex caede virginis innocentissimae per patrem insidiosum et fraudulentum. Verba enim Clytaemnestrae:[142])

„Δεινοὺς ἀγῶνας διά σε δεῖ κεῖνον δραμεῖν“

non valent nobis persuadere, patris interfectoris crudelissimi multo post peracta caede Iphigeniae sortem fieri minus calamitosam ac miserabilem, nam

„panditur ad nullas ianua nigra preces.“[143])

Hecuba fabula utrum una sit an duabus constet ex partibus — adhuc sub iudice lis est. „Oportet igitur,“ inquit Aristoteles,[144]) „ut in aliis quae imitantur artibus una imitatio unius rei est, sic etiam fabulam (quoniam est actionis imitatio) et unius esse et huius integrae et partes rerum agendarum sic constare, ut si qua transposita vel ablata fuerit diversum fiat et moveatur totum. Quod enim adiunctum vel ablatum nihil facit momenti, id nulla quoque illius pars est.“[145]) Quae philosophi verba si diligentius inspexerimus, et cum Schlegelio[146]) et cum G. Hermanno[147]) contra

---

141) Conf. pag. 54, adnot. 110.

142) v. 1456.

143) Propert. V, 11, 2.

144) a. p. 1451a 30 ss.: „χρὴ οὖν, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις μιμητικαῖς ἡ μία μίμησις ἑνός ἐστιν, οὕτω καὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης, καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφέρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν.“

145) Conf. adnot. 101 pag. 50.

146) „Über dramat. Kunst und Literatur,“ pars I, p. 252.

147) „Euripidis Hecuba,“ praef. p. XV ss.

I. B. Hutterum[148]) et O. Wolterum[149]) et N. Wecklein[150]) ei fabulae duplex esse argumentum censebimus, quorum utrique cum altero nulla est coniunctio. Aut enim Polyxena non debet mactari aut Polymestor non oculis privari. Cum enim tantum absit, ut aut Hecubae filiae aut Thracum regi ulla in fabula sit communis actio, ut hic occisa demum ac sepulta Polyxena in scaenam prodeat, caussam ego non video, cur unam esse actionem ducamus. An caedes virginis Priameae ulla ex parte cohaeret cum Polymestoris poena? „Hunc," inquit N. Wecklein, [151]) „Hecuba ulciscitur pro filiae nece i. e. quod misera et destituta Priami uxor non valet ulcisci Danaos victores, qui mactarant virginem, sanguine quidem regis pro ea quoque caede sese satiat fibulisque percussoris cruentat pupulas." At Polymestor dat poenas Polydori filii occisi, non filiae; an quisquam potest afferre ex fabula aliquem versum, quo Hecuba dicat se Polyxenae quoque caussa a Graecis occisae regem tam crudeli affectuum esse poena? quod quidem idem valeret, ut opinor, ac si quis pastor diceret, se, quoniam leonem qui sibi ovem furto abstulerit, non possit necare, eius bestiae loco felem esse percussurum. Sed omittamus eam rem etsi non mediocre habentem momentum ad hanc de recta fabulae compositione et vera affectuum catharsi inde efficienda quaestionem, ut ex Aristotelis ipsius verbis ostendisse nobis videmur, [152]) et quaeramus, quanam ratione poëta affectus parare conatus sit. Atque in priore quidem parte caede Polyxenae inprimis misericordia excitatur, altera autem parte, ubi Polydori percussorem conspicimus iustas poenas solventem, gaudium[153]) magis[154]) quam metum sive potius horrorem[155]) Euripides parare videtur. Quodsi iam in Iphigenia

---

148) „Über die Einheit der Handlung in der Hekuba des Euripides," Monachii 1836.

149) „Disp. de Euripidis Hecuba," Ilfeld 1852.

150) Annal, philol. vol. 101. pag. 569 ss.

151) l. c. pag. 570.

152) vid. pag. 39, adnot. 76 — 79.

153) vid. pag. 35, adnot. 130.

154) Conf. chori verba v. 1024:

„Οὔπω δέδωκας, ἀλλ' ἴσως δώσεις δίκην."

155) Conf. vv. 1056 ss.

diximus Aulidensi,[156]) caedem virginis innocentissimae parum nobis secundum Aristotelem[157]) videri aptam ad verae misericordiae affectum excitandum et commovere eam magis animi quandam indignationem quam misericordiam, eo molestiae cuiusdam sensu multo etiam magis in Hecuba nos imbui oportet; in illa enim fabula virgo quidem occumbit innocentissima, sed occumbit pro patriae suae salute; in hac vero fabula virginem pro hostis umbra, pro hostium salute ad mortem duci videmus. Puellam ergo quum audiamus lamentantem, quoniam luce privetur dulcissima, matrem deplorantem, quam relinquat omnium mortalium longe miserrimam, nimio misericordiae affectu excitamur neque quidquam postea fit, quo is affectus iterum componatur ac mitigetur. Polymestoris enim punitione non virginis caedes, uti iam supra diximus, luitur, sed Polydori. Quare Polyxena prorsus inulta mactatur innocentissima, quod non miserabile est, sed detestabile.[158])

In altera autem tragoediae parte quum pereat homo sicarius, minime commoveri possunt spectantium animi, „*φιλάνθρωπον γὰρ τοῦτό γε.*“ Quae omnia cum spectaverimus, in hunc modum ut opinor de catharsi, qualis fiat in ista tragoedia, nobis erit dicendum: Affectus misericordiae, qui excitatur priore fabulae parte, nimis excitatus fabulae ipsius compositione non iterum componitur et relaxatur. Altera vero parte aut paululum modo aut nullus misericordiae metusque movetur affectus; poena enim hominis scelesti grata esse debet hominibus bene moratis.[159]) Fabula ergo Hecuba nequaquam mihi idonea esse videtur ad efficiendam veram catharsin tragicam.

De Electra fabula, quum ea praeter ceteras pertineat ad illas tragoedias, quibus in elaborandis poëta plus aequo dormitasse videtur, pauca modo mihi erunt dicenda. Neque enim intellegere possum qualis fiat in ista fabula catharsis affectuum, quippe qui nulli omnino excitentur. Una persona, cuius mores certe probare possimus, colonus est Mycenaeus, „*ἀνὴρ ἐπιεικής,*“ „rusticus ab-

---

156) Conf. pag. 37.
157) a. p. 1452 b 36.
158) ibid.
159) Conf. pag. 35 adnot. 130.

normis sapiens crassaque Minerva."[160]) Electra vero muliercula fraudulenta eiusque frater Orestes facetus magis quam ingeniosus ac strenuus[161]) vel minime reddere nos possunt secum sive laetantes sive dolentes. Homines enim sunt parum tragoedia digni. Horrorem quendam excitet fortasse aspectus capitis Aegisthei, quod decisum in scaenam adfert Orestes[162]) aut clamores Clytaemnestrae, quam obtruncat filius. Sed eae res[163]) nil pertinent ad catharsin tragicam, fabulae ipsius natura ac compositione efficiendam.

Etiam in fabulis Andromacha, cum Supplicibus et Troasin homines in scaenam producuntur aut pleni fraudum et insidiarum, crudeles, perfidi, periuri, sicuti Hermiona, Menelaus, aut prorsus innocentes, ut Andromacha cum puerulo suo, aut „ab initio ad finem usque iactantur,"[164]) quod fieri videmus in Supplicibus, praecipue autem in Troasin. Atque in Andromacha exitus is est, qui nullo modo affectum misericordiae, si omnino excitari possit, componere queat. Hermiona enim cum patre suo ne minimas quidem pro scelestis suis consiliis dat poenas, illa nuptum abit, hic Spartam revertitur incolumis ad expugnandum nescio quod oppidum:

„*τήνδ'*, inquit, *ἐπεξελθεῖν θέλω*
στρατηλατήσας χὐποχείριον λαβεῖν."[165])

Cum Bernhardyo[166]a) puto, Euripidem civibus suis in Menelao et Hermiona magis fidei Punicae i. e. Spartanae specimen aliquod praebere voluisse quam eas spectatoribus producere personas quales in tragoedia esse debeant. Andromacha autem et Peleus soli sunt, quorum calamitates misericordiam nobis excitare possint. Atqui

---

160) Hor. serm. II, 2, 3.

161) Conf. Schlegeli „Vorlesungen über dramatische Kunst" etc. I., p. 231; Bernhardy II, pag. 882.

162) v. 895.

163) a. p. 1453 b 7: „*τὸ δὲ διὰ τῆς ὄψεως τοῦτο παρασκευάζειν (φρίττειν καὶ ἐλεεῖν) ἀτεχνώτερον καὶ χορηγίας δεδμενόν ἐστιν.*"

164) Conf. Ern. Aug. Guil. Graefenhani „Aristot. de a. p." etc., p. 137 ss.

165) v. 735.

166a) „Grundriss der griech. Literatur," II, p. 872.

caedes Neoptolemi, qua Peleus avus altera parte tragoediae — duae enim sunt fabulae partes[166b]) — summo dolore afficitur, extra fabulae argumentum est, lege Aristotelea[167]) plane neglecta, quod idem in Hecuba factum esse vidimus. Fabulae solutio fit sine ullo artis subsidio, sine ullo cum priore actione connexu.
„*καὶ μὴν δέδορκα,*“ inquit coryphaeus,[168]) *τόνδε Πηλέα πέλας, σπουδῇ τιθέντα δεῦρο γηραιὸν πόδα.*“

Is est transitus, *μετάβασις*, omnis artificii expers non subita et quae praeter spem eveniat mutatio, ex actione aut alia ex caussa cum prioribus fabulae rebus arte cohaerente exorta. Liberemur licet una cum Andromacha ex Pelei adventu metus affectu, deponamus licet misericordiam — fit ea affectuum remissio non cum voluptate vere tragica, fit animi levatio quaedam, quae naturae ipsius legibus omnem affectus alicuius excitati relaxationem sequatur, sed non catharsis illa cooritur, quae ex fabulae ipsius arteficiose compositae exitu parat voluptatem illam tragoediae perfectae propriam.

In Supplicibus et Troasin fabulis metum ac misericordiam cieri quidem haud negem: sed cientur ii affectus maxima ex parte ea ratione, quam Aristoteles negat pertinere ad poëtae tragici officium.[169]) In illa tragoedia septem ducum corpora dilaniata in scaenam protrahuntur,[170]) in hac vero Astyanactis pueruli artus dilacerati — ut in Bacchis, conf. pag. 34, adnot. 125 — ab avia cum oratione quam maxime flebili prensantur lacrimisque conspergentur, in fine autem Troia urbs coram spectatoribus flammis ac ruina deletur.[171]) Quamvis igitur his duabus fabulis permulta insint pulcherrime a poëta inventa et exornata,[172]) tamen neutra earum mihi idonea esse videtur ad efficiendam veram affectuum catharsin et ad parandam voluptatem illam cum tali affectuum

---

166b) Conf. Bernhardyum l. c. adnot. 166.
167) Conf. pag. 38, adnot. 144.
168) v. 545.
169) Conf. pag. 41, adnot. 163.
170) v. 794.
171) v. 1294 ss.
172) Conf. episodium illud in Troasin (v. 308 ss.), quo Cassandra lymphata e tentorio prosiliens taedasque vibrans ardentes canit Hymenaeum.

purgatione coniunctam, quae non tantum ex naturali eorum remissione ac solutione cooriatur, sed quae ex fabulae ipsius quoque compositione et exitu, ex poëtae tragici arte et ingenio fiat, ut animis commotis una cum remissione ista naturali fiat etiam satisfactio quaedam atque placatio, ex poëtae inquam arte, qua sciat rerum humanarum condicionem si non mortalium animis acceptam reddere, at certe aequa cum mente perferendam.

Venimus nunc ad eas fabulas, quibus est exitus felix, Heraclidas, Iphigeniam Tauricam, Ionem, Helenam, Orestem.

Ex his quinque tragoediis sive potius ex his quattuor, — nam Orestes est tragicomoedia[173] — Heraclidas, quamvis habeat felicem exitum, aptissimam esse fabulam duco ad affectus et ciendos et componendos. Quae fabula cum in iis sit numeranda, ubi iam in ipso initio velut in Supplicibus et in Troasin exitum quem habitura sit prospicere animisque tamquam praesagire possimus, huic nimiae actionum simplicitati Euripides mederi studuit inserendo res non necessario cum actione ipsa cohaerentes, nempe necem Macariae in Heraclidis, mortem voluntariam Evadnes in Supplicibus, caedem Astyanactis in Troasin. Qui conatus optime cessit poëtae in Heraclidis. Macaria enim cum sua sponte pro suorum salute sese morti devoveat, vehementer et misericordia et admiratio in animis spectatorum excitatur. Qua in re non sicut in Hecuba aegritudine afficimur,[174] cum videmus virginem innocentem per vim ad mortem duci salutis caussa inimicorum. Pro suis enim occumbit Macaria,

„δίδωμ' ἑκοῦσα τοῖσδ', ἀναγκασθεῖσα δ'οὔ."[175]

Quare affectus misericordiae per fabulae ipsius compositionem placatur idemque placatus purgatur. Nam in nobis ipsis spectantibus et admirantibus virginis animosae virtutem mortisque contemptum cogitandi ac sentiendi rationem liberiorem et a vitae communis humilitate remotiorem nasci necesse est. Itaque ei fabulae haud mediocrem adtribuo vim ad efficiendam veram catharsin affectuum ex Macariae voluntaria morte.

---

173) Vid. hypoth.: „τὸ δὲ δρᾶμα κωμικωτέραν ἔχει τὴν καταστροφήν." conf. pag. 46.
174) Conf. quae supra scripsimus pag. 40.
175) v. 551.

In quattuor fabulis Iphigenia Taurica, Ione, Helena, Oreste, quibus omnibus uti iam supra diximus exitus est felix, Euripides huic vitio succurrere studet agnitionis peripetia, quae in Iphigenia tantum Taurica bene cessit poëtae;[176]) in Ione autem,[177]) multoque magis in Helena,[178]) ne dicam de Oreste,[179]) fere omni venustate caret.[180]) Quamvis igitur poëta spectatorum excitare animos studeat, inprimis misericordiae commovendo affectu, in Iphigenia Taur. etiam metus — cum soror caedem fratris molitur inscia — tamen istae tragoediae animorum magis sollicitationem quam compositionem efficere mihi videntur. Etenim deest ars illa, qua poëta exitu ipso fabulae sciat satisfacere tamquam spectantium animis commotis, qua sciat non tantum natura, sed suo ipsius ingenio placare atque componere misericordiam et metum i. e. poëtae tragici administrare officium. Solutio fabulae Iphigeniae Tauricae sine ulla arte effecta est; Thoas enim, perfidissime deceptus ob eamque rem rabie et furore correptus,[181]) per deam illam ex machina Minervam ratione tragoediae natura non satis digna demulcetur, quae quidem solutio multo etiam magis artis est expers quam in Medea fabula. Atqui non nego, multa inesse huic tragoediae pulchre inventa, velut somnium illud, quo Iphigenia commota animum inducit advenas illos, quos esse captos audit, immolare Dianae, quum fratre unico suo solamine sibi erepto concipit contra omnium mortalium genus odium flagrantissimum.

„*Ὦ καρδία τάλαινα,*“ inquit, „ *πρὶν μὲν εἰς ξένους,*
Γαληνὸς ἦσθα καὶ φιλοικτίρμων ἀεί!“[182])

Hinc in spectantium animis magna anxietas de captivorum vita excitatur. Praecipue est autem peripetia laudanda, qua Orestes agnoscit Iphigeniam sororem suam, sed non item, qua agnoscit sive potius qua agnoscere cogitur Iphigenia Orestem.[183])

---

176) a. p. 1452 b 5, at videsis quoque ibid. 1454 b 31.
177) a. p. 1452 b 34 ss.
178) Conf. Aristoph. Ran. v. 840 — 844, Thesmophor. v. 850 — 873.
179) Conf. adnot. 173.
180) a. p. 1454 b 19.
181) v. 1428 ss.
182) v. 344.
183) a. p. 1454 b 31.

In Ione vero fabula habemus Ionem ipsum personam quae sit minime tragica:[184]) homo est enim anima nimis fere ut ita dicam candida;[185]) atque hunc adulescentem ita moratum Euripides inter ipsius convivii delicias in summo mortis periculo facit versantem, quod intendit ei Creusa muliercula, fraudis omniumque artium malarum peritissima; quam veneficam si in exitu fabulae gaudio viderimus exsultantem, cum Aristotele nos quoque dicemus:[186]) *„οὔτε τοὺς μοχθηροὺς ἐξ ἀτυχίας εἰς εὐτυχίαν — ἀτραγῳδότατον γὰρ τοῦτ᾽ ἐστὶ πάντων.“*

Alterum vitium esse credo in agnitionis ratione atque structura. Habemus enim in Ione agnitionem illam, quam dicit Aristoteles esse prorsus expertem artificii.[187]) Pythia enim, relicto tripode fatidico[188]) arculam profert, qua Ion matrem suam eat investigatum „per totam Europam et Asiam.“ Qua quidem arcula efficitur agnitio, minime tragoedia bene composita digna. Quae quum ita sint, catharsis affectuum ex fabulae ipsius compositione fieri nulla potest; excitantur quidem affectus, qua autem ratione purgentur poëtae non fuit curae. In Helena autem et Oreste fabulis Euripides mihi, quod pertinet ad fabulae compositionem, non quandoque, sed fere semper dormitasse videtur. Prima enim condicio, qua excitentur affectus, debet esse, ut eiusmodi nobis producantur personae, quarum doloribus et nos dolere, quarum cum lacrimis et nostras miscere possimus. Atqui neque in Helena neque in Oreste videmus eas personas in conspectum prodeuntes, quarum nos similes aut esse aut fieri vehementer cupere debeamus; immo vero, neque Helena illa neque Menelaus eiusmodi sunt, quorum nos facile misereat.[189]) Cuius quidem vitii cum probe sibi conscius esset

---

184) a. p. 1452 b 34: *„πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὔτε τοὺς ἐπιεικεῖς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν — οὐ γὰρ φοβερὸν οὐδὲ ἐλεεινὸν τοῦτο, ἀλλὰ μιαρόν ἐστιν.“*

185) Conf. v. 102 — 109, v. 151 ss.

186) a. p. 1452 b 36.

187) a. p. 1454 b 19: *„Ἀναγνώρισις . . . . ἡ διὰ τῶν σημείων . . . . ἀτεχνότατον.“*

188) v. 1320 ss.

189) Videsis Menelai partes in Euripidis ipsis fabulis, ut in Andromacha,

poëta, usque eo processit studii excitandae misericordiae in spectantium animis, ut Menelaum nudum et naufragum, furis et praedonis simillimum in scaenam producere ausus sit.[190]) Atque in Helena ne agnitio quidem talis est, qualem esse oportet ad animos commovendos; neque enim Helena Menelaum neque Menelaus Helenam credit mortem iam obiisse, quare offensio quasi fortuita fit magis quam agnitio.

Orestes fabula exitum habet fere comicum.[191]) Atqui singula episodia a poëta perbene sunt elaborata et ad ciendos affectus aptissima, velut Electrae sororis pietas erga fratrem male aegrotum pulcherrime a poëta expressa est. Quanta cura et sollicitudine virginem audimus esse affectam, ne chori ingredientis orchestram strepitus ex somni dulcissimo lenimine excitet fratrem unice dilectum:

„Σῖγα, σῖγα, λεπτὸν ἴχνος ἀρβύλης
τίθετε, μὴ κτυπεῖτε.“[192])

Quam terribili modo facit poëta Orestem recidentem in rabiem ac furorem, quum advolant deae illae cruentae et anguicomae nec sinunt fieri tranquillum adulescentem calamitosum! Quae quidem res a poëta pulcherrime expressae episodiis quae sequuntur quibusque neque Orestes neque Electra postea se praebent eos, quos dignos habere possimus misericordia nostra, corrumpuntur; non dicam de Menelao, quem nobis poëta de industria produxisse videtur summo fastidio et odio dignum.[193]) Solutione vero omnis artis experti, qua summa rerum perturbatio et confusio subito Apollinis imperiis convertitur in comicam fere et ab omni humana natura prorsus abhorrentem reconciliationem nuptiasque mutuas, minime est tragica: catharsin illam affectuum, quae est tragoediae recte compositae propria, nullam ibi invenio.

Oreste, Iphig. Aul., Troasin; Helenam quoque ab Euripide videre licet pessime descriptam, vid. Orest. 19, ibid 1140, Troad. 1213, Cycl. 280.

190) v. 553: „οὐ κλῶπές ἐσμεν οὐδ᾽ ὑπηρέται κακῶν.“

191) Conf. adnot. 173.

192) Schol. ad v. 140: „προσφόρως δὲ τῷ πάθει καὶ ἡ τοῦ ῥυθμοῦ ἀγωγὴ δοχμιάζουσα.“

193) Conf. pag. 54, adnot. 110.